

**ПРЕДСТАВНИЦТВО ЮНІСЕФ В УКРАЇНІ**  
**БЕЗПЕЧНІ ШКОЛИ В УКРАЇНІ: КОНЦЕПТУАЛЬНА ЗАПИСКА ДЛЯ**  
**МІНІСТЕРСТВА ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ<sup>1</sup>**

14 серпня 2016 р.

## **РЕЗЮМЕ ТА РЕКОМЕНДАЦІЇ**

У відповідь на звернення Міністра і Заступника Міністра освіти і науки України ЮНІСЕФ із задоволенням представляє Міністерству на розгляд ряд міркувань щодо місця безпечних шкіл у процесі реформування галузі освіти, здійснюваному Міністерством. Ідеї та рекомендації, окреслені нижче, ґрунтуються на широкому спектрі міжнародного досвіду урядів, органів системи ООН, неурядових організацій, вищих навчальних закладів і науково-дослідних інститутів.

У Додатку 1 до цієї концептуальної записки наведено перелік використаних джерел – законів, указів, програмних заяв і технічних керівних документів стосовно безпечних шкіл – виданих Урядом України та Міністерством освіти і науки України.

У цій записці *визначено* безпечні школи: у міжнародній літературі та практиці безпека шкіл означає забезпечення захисту учнів, персоналу, зокрема учителів, та шкільного обладнання. У Конвенції про права дитини (КПД), яку Україна ратифікувала у 1991 році, зазначено, що діти повинні бути захищені від насильства, відсутності піклування, брутального поводження та експлуатації (ООН, 1989). Ці терміни розуміють як такі, що охоплюють захист від багатьох конкретних загроз, як-от дитяча праця, торгівля дітьми, катування, тілесні покарання, цькування, сексуальні домагання, сексуальні наруги і сексуальна експлуатація, вербування до збройних сил, збройні напади і стихійні лиха. Поняття «безпека шкіл» включає запобігання всіх цих загроз життю та добробуту дітей, забезпечення готовності до них і, у необхідних випадках, відновлення від них, незалежно від того, де вони мають місце – у школі або по дорозі до школи чи зі школи.

Далі у записці проведено аналіз найважливіших понять щодо безпечних шкіл: *захисного середовища; шкіл, дружніх до дитини; погодженої на*

---

<sup>1</sup> Підготували Крістофер Телбот і Майкл Весселс, консультанти ЮНІСЕФ.

*міжнародному рівні системи безпеки шкіл, відомої під назвою «Комплексна система безпеки шкіл»; гендерних чинників.*

**(1) ЮНІСЕФ рекомендує МОН включити ці аспекти у побудову своєї концепції комплексної реформи освіти, яку воно проводить.**

Безпечні школи можна розглядати як «парасолькову» програмну концепцію, що об'єднує аспекти різних чинних програмних документів та методик МОН і пристосовує нові програмні документи та методики до українського контексту.

У цій записці розглянуто можливі компоненти програмного підходу до безпечних шкіл в Україні. Зокрема, окреслено ряд **загальних процесів-напрямів діяльності**, які можна запровадити в усі ініціативи щодо безпечних шкіл, здійснювані в Україні: *розроблення політики, планування і вжиття заходів щодо безпечних шкіл під керівництвом громад на базі шкіл; громадський моніторинг і вжиття заходів задля безпеки та участі дітей в освіті; розбудова спроможності для ненасильницького врегулювання конфліктів; діяльність дитячих і молодіжних груп.*

**(2) ЮНІСЕФ рекомендує МОН включити ці загальні процеси-напрями діяльності в усі заходи, котрі воно здійснює в рамках комплексної реформи освіти, яку воно проводить.**

Нижче наведено запропоновані апробовані **процеси розроблення і планування політики**, що їх МОН, можливо, вирішить прийняти: *планування освіти з урахуванням ризику конфліктів; розбудова миру через освіту; охоплення дітей, які наразі не відвідують школу.*

Міжустановча мережа з питань освіти у надзвичайних ситуаціях (ММОНС) визначає **освіту з урахуванням ризику конфліктів** як інклюзивний, рівний та безпечний доступ до якісної освіти. Це – процес:

- *розуміння* контексту [конфлікту], в якому здійснюється освіта;
- *аналізу* двосторонньої взаємодії між контекстом [конфліктом] і програмами та стратегіями в галузі освіти (розробленням, плануванням і реалізацією);
- *вжиття заходів* із метою зведення до мінімуму негативного впливу і максимального посилення позитивного впливу політики та програм у галузі освіти на конфлікт у межах визначених пріоритетів організації.

**(3) ЮНІСЕФ рекомендує МОН залучити своїх фахівців із розроблення політики та планування в галузі освіти до процесу обговорення з відомствами-партнерами методів планування освіти з урахуванням ризику конфліктів у рамках свого процесу комплексної реформи освіти.**

Хоча між двома підходами – урахуванням ризику конфліктів та *розбудовою миру* – існують зв'язки, цілі цих підходів принципово різні. Підходи до освіти, основані на урахуванні ризику конфліктів, спрямовані на роботу «*у контексті* конфлікту з метою запобігання негативного – і, якщо можливо, максимального посилення позитивного – впливу програм на фактори конфлікту і насильства». Розбудова миру спрямована на роботу «*над* конфліктом із метою ослаблення рушіїв насильницького конфлікту і сприяння досягненню миру в суспільстві в цілому» (Koons, 2013: 13). Розбудова миру через освіту, таким чином, є ширшою та амбітнішою за сферою охоплення і потенційним впливом.

**(4) ЮНІСЕФ рекомендує посадовцям вищої ланки МОН, відповідальним за розроблення політики, долучитися до процесу обговорення розбудови миру та ступеню, в якому галузь освіти може сприяти розбудові миру в Україні.**

*Охоплення дітей, які не відвідують школу.* Хоча Україна досягла високого показника охоплення дітей освітою, в країні є діти з інвалідністю, які знаходяться на задвірках суспільства, залишені поза загальним процесом забезпечення освітою. Такі проблеми, як алкоголізм, наркоманія та зловживання іншими психоактивними речовинами, примушують багатьох підлітків кидати школу. Через тиск, пов'язаний з конфліктом, наприклад, дискримінацію, діти з числа внутрішньо переміщених осіб (ВПО) можуть або кидати школу, або вчитися нижче своїх можливостей. МОН потребує допомоги в систематичному моніторингу зарахування дітей до школи та відвідання ними шкіл на всій території країни (Волосевич і Коноплицька, 2016).

**(5) ЮНІСЕФ рекомендує МОН заохотити прийняття і впровадження семи стратегій та програмних напрямів на підтримку охоплення дітей, які наразі не відвідують школу, що наведені нижче у розділі С 2 (с).**

Далі у цій записці вивчаються перспективні *ініціативи щодо навчальних програм*: навчання на основі життєвих навичок, інформування про мінну небезпеку та освіта щодо зменшення небезпеки лих.

Разом із своїм партнером, ГО «Дитячий фонд «Здоров'я через освіту» (ЗчО), за фінансової підтримки з боку Служби ЄС із гуманітарної допомоги та громадянського захисту (ЕСНО), ЮНІСЕФ упродовж останнього року працює з МОН над підготовкою навчальних і навчально-методичних матеріалів для *навчання на основі життєвих навичок*. ЮНІСЕФ і ЗчО можуть надати ефективні навчальні модулі та відрядити викладачів-фахівців у рамках забезпечення ресурсами для розширення масштабів цієї роботи.

**(6) ЮНІСЕФ рекомендує продовжити реалізацію заходів і методик, впроваджених із ЗчО в рамках поточного проекту ЮНІСЕФ, фінансованого ЕСНО, з наголосом на шести питаннях, детально зазначених нижче у розділі С 3 (а).**

У відповідь на потребу в інформації про наземні міни та вибухонебезпечні пережитки війни ЮНІСЕФ, у співробітництві з міжнародними НУО, зокрема Данською групою з розмінування (DDG), Швейцарським фондом із протимінної діяльності (FSD) та Міжнародною організацією інвалідів, з середини 2014 року реалізує заходи з *інформування про міну небезпеку* на підтримку МОН, Державної служби України з надзвичайних ситуацій (ДСНС) і місцевих організацій у районах, постраждалих від конфлікту.

**(7) ЮНІСЕФ рекомендує МОН продовжити підтримувати роботу з інформування про міну небезпеку, яка виконується за існуючими проектами, та сприяти цій роботі.**

Цілі та завдання України у галузі цивільного захисту, цивільної оборони та розробки надзвичайних планів у цивільній галузі включають «навчання населення щодо поведінки та дій у разі виникнення надзвичайної ситуації» (ДНС, 2015: 19). *Заходи з підвищення ступеню інформованості громадськості про катастрофи у шкільних закладах*, відповідальність за розробку яких покладається на ДСНС, охоплюють усі рівні системи освіти. Проте, вони не входять до звичайної навчальної програми.

**(8) ЮНІСЕФ рекомендує МОН у партнерстві з ДСНС інтегрувати концепції зменшення небезпеки лих (ЗНЛ) у зміст шкільної навчальної програми, з тим, щоб забезпечення готовності до лих у рамках безпеки шкіл можна було розглядати як постійний пріоритет, а не як предмет епізодичного інтересу.**

У записці запропоновано конкретні стратегії *запобігання та усунення насильства у школах та надання підтримки учням і учителям*. Припинення насильства щодо дітей у школах передбачає *спільне навчання з дітьми; зменшення масштабів цькування, фізичного насильства, сексуальних наруг і сексуального насильства; підхід на основі зміни соціальних норм*.

**(9) ЮНІСЕФ рекомендує МОН запровадити спільне навчання з дітьми, зменшення масштабів цькування, фізичного насильства, сексуальних наруг і сексуального насильства та підхід на основі зміни соціальних норм у процес комплексної реформи галузі освіти, яку воно проводить.**

Різні агенції та партнери ООН створили *Глобальне партнерство з припинення насильства щодо дітей* (Глобальне партнерство), яке певною мірою стало наслідком роботи над Порядком денним на період до 2030 року, де уряди держав світу поставили перед собою амбітну мету – до 2030 року припинити насильство щодо дітей. Як зазначено у Цілі сталого розвитку (ЦСР) 16.2, головна мета полягає у тому, щоб покласти край наругам, експлуатації, торгівлі й усім формам насильства і тортур щодо дітей (<http://www.end-violence.org>). Щоб допомогти досягти цієї мети, Глобальне партнерство поставило задачу забезпечити безпеку дітей у школах і громадах. Синергізм між діяльністю Глобального партнерства і

роботою з безпеки шкіл, запропонованою для України у цій концептуальній записці, є доволі сильним.

**(10) ЮНІСЕФ рекомендує МОН ужити заходів для прив'язки роботи з безпеки шкіл в Україні до діяльності Глобального партнерства з припинення насильства щодо дітей.**

*Кодекси поведінки учителів* підкріплюють зусилля з протидії насильству. У всеосяжному кодексі поведінки учителя підкреслені позитивні зобов'язання, що їх учителям та іншим освітянам пропонується брати щодо взаємодії з дітьми, батьками та одне з одним. У ньому також зазначено, яка поведінка є неприйнятною, як, зокрема, тілесне покарання учнів, психологічне насильство, всі форми корупції та зловживань. У кодексі має бути передбачений механізм застосування санкцій за порушення цих зобов'язань.

**(11) ЮНІСЕФ рекомендує МОН переглянути існуючий кодекс поведінки учителя на предмет забезпечення відображення у ньому останніх подій в Україні та передової міжнародної практики. Настійно рекомендується проведення широких консультацій серед учителів, учнів старших класів і представників громадськості.**

*Правила поведінки учнів у школі* також посилюють роботу з протидії насильству. Вони є вкрай необхідними для скеровування та встановлення меж прийнятної поведінки учнів, створення позитивного відчуття колективної відповідальності у шкільній спільноті.

**(12) ЮНІСЕФ рекомендує МОН переглянути існуючу систему правил поведінки в школі на предмет забезпечення відображення у них останніх подій в Україні та передової міжнародної практики. Хоча МОН може надавати настанови школам, зводи правил найкраще за все розробляти на місці, кожною шкільною спільнотою самостійно. Вирішальне значення має активна та змістовна участь учнів – чи то у формі широких консультацій, чи то через обраних представників учнів, чи то у формі поєднання цих підходів. Батькам і учителям також слід брати активну участь.**

*Психосоціальна підтримка дітей, учителів і адміністрацій шкіл* – життєво важливий компонент реалізації програм щодо безпеки шкіл. Разом із своїм партнером, Національним університетом «Києво-Могилянська академія» (КМА), ЮНІСЕФ упродовж останніх півтора років працює з МОН над наданням психологічної підтримки дітям, постраждалим від конфлікту. ЮНІСЕФ і КМА можуть надати ефективні навчальні модулі та відрядити викладачів-фахівців у рамках забезпечення ресурсами для розширення цієї роботи. Робота КМА демонструє, що підтримка на базі шкіл відіграє ключову роль у задоволенні психосоціальних потреб дітей та забезпеченні ефективного навчання. На даний момент, однак, ця робота ведеться тільки у п'яти східних областях, тоді як

постраждали від війни діти та сім'ї живуть ще у багатьох частинах України. Отже, існує потреба у розширенні заходів психосоціальної підтримки дітей.

**(13) ЮНІСЕФ рекомендує МОН дозволити розширити масштаби ефективної психосоціальної підтримки дітей, щоб задовольнити потреби на всій території України. Це розширення має передбачати запровадження дружніх до дитини підходів із боку учителів та інших працівників шкіл; спеціальну підготовку шкільних психологів, які, у свою чергу, навчають учителів; направлення сильно постраждалих дітей для отримання спеціальної допомоги; колективні заходи, що підтримують життєстійкість усіх дітей; заходи психосоціальної підтримки дітей у сім'ї та громаді.**

Далі у концептуальній записці розглядається питання *ремонт шкільних приміщень згідно з національними стандартами безпеки та будівельними нормами і правилами*. Безпечні шкільні приміщення, зокрема класні кімнати, зони відпочинку, бібліотеки, лабораторії, об'єкти водопостачання, санітарії та гігієни, є вкрай важливими для безпеки шкіл. У партнерстві з ЮНІСЕФ, за фінансової підтримки Уряду Японії, МОН проводить ремонт пошкоджених у результаті бойових дій шкільних будівель і приміщень на сході України відповідно до національних стандартів та будівельних норм і правил та згідно з світовими стандартами.

**(14) ЮНІСЕФ рекомендує МОН продовжити ці заходи з ремонту в наступні роки, використовуючи найкращий міжнародний досвід.**

У концептуальній записці розглядаються апробовані способи *захисту освітніх установ від нападів*. Уряд України прагне вирішити юридичні, освітні та військові питання, порушені в результаті нападів на заклади освіти на сході країни. ЮНІСЕФ має багатий всесвітній досвід надання урядам і недержавним суб'єктам підтримки в запобіганні нападів на школи та ліквідації наслідків нападів.

Глобальна коаліція на захист освітніх установ від нападів (ГСРЕА) розробила цінні методи та засоби для досягнення наступних цілей:

1. Інформувати ключових суб'єктів про поширеність і наслідки нападів на освітні установи в умовах конфлікту та небезпеки, заохочувати громадську підтримку безпеки освіти.
2. Пропагувати досконаліші системи моніторингу і повідомлення про напади на освітні установи.
3. Пропагувати ефективні програми та стратегії захисту освітніх установ від нападів, включно з запобіганням і реагуванням.
4. Заохочувати дотримання чинного міжнародного законодавства про захист

освітніх установ і посилення, за потреби, міжнародних норм і стандартів.

5. Боротися з безкарністю за напади на освітні установи, для чого заохочувати та підтримувати ряд заходів із забезпечення відповідальності.

**(15) ЮНІСЕФ рекомендує ці цілі як доречні для Уряду України, тому що він прагне захистити школи, учнів і викладацький склад від нападів.**

ГСРЕА очолила глобальний рух, спрямований на обмеження зайняття і використання шкіл у військових цілях, який прийняв *Декларацію про безпеку шкіл*, схваленою 54 державами ([http://www.protectingeducation.org/sites/default/files/documents/safe\\_schools\\_declaration-final.pdf](http://www.protectingeducation.org/sites/default/files/documents/safe_schools_declaration-final.pdf)). Декларація про безпеку шкіл (ДБШ) зобов'язує її підписантів впровадити *Вказівки із захисту шкіл та університетів від використання у військових цілях під час збройних конфліктів* (<http://www.protectingeducation.org/guidelines>).

Уряд України активно розглядає питання про схвалення ДБШ. Це матиме істотні наслідки для політики та процедур МОН, а також для його відносин з іншими міністерствами. Варто зазначити, що схвалення ДБШ вплине на те, чого МОН, можливо, очікує від Міністерства оборони, Міністерства внутрішніх справ і Міністерства соціальної політики. Крім того, це вплине на очікування цих міністерств від самого МОН.

**У жовтні 2016 року ЮНІСЕФ представить записку з аналізом наслідків схвалення ДБШ для МОН.**

**На закінчення ЮНІСЕФ висловлює свою рішучу підтримку МОН у його роботі щодо безпеки шкіл. З усіх стратегічних і технічних тем стосовно безпеки шкіл, які порушені в цій концептуальній записці, ЮНІСЕФ має національний, регіональний або глобальний досвід, відповідні мережі та ресурси, які він може залучати для надання підтримки МОН.**

**ЮНІСЕФ готовий забезпечити участь національних і міжнародних експертів у обговоренні МОН освітньої політики, у технічному розробленні Міністерством нових заходів і реформуванні чинних процедур, а також у розбудові спроможності Міністерства і його партнерів для впровадження принципів безпеки шкіл у рамках цієї реформи. ЮНІСЕФ також може залучити помірне, але адресне фінансування для надання МОН підтримки в його зусиллях із реформування.**

## **А. ІСТОРІЯ ПИТАННЯ**

Міністр освіти і науки України пані Лілія Гриневич і Заступник Міністра освіти і науки України пан Павло Хобзей нещодавно висловили зацікавленість в одержанні підтримки ЮНІСЕФ для посилення і зміцнення безпеки шкіл в Україні. У відповідь на це звернення ЮНІСЕФ із задоволенням представляє Міністерству на розгляд ряд міркувань щодо місця безпечних шкіл у процесі реформування галузі освіти, здійснюваному Міністерством. Ідеї, окреслені нижче, ґрунтуються на широкому спектрі міжнародного досвіду урядів, органів системи ООН, неурядових організацій, вищих навчальних закладів і науково-дослідних інститутів.

У Додатку 1 наведено перелік використаних джерел – законів, указів, програмних заяв і технічних керівних документів стосовно безпечних шкіл – виданих Урядом України та Міністерством освіти і науки України. У них розглядається багато тем, окреслених у цій концептуальній записці.

## **В. ПОНЯТТЯ «БЕЗПЕЧНІ ШКОЛИ»**

### ***1. Визначення***

У міжнародній літературі та практиці безпека шкіл означає забезпечення захисту учнів, персоналу, зокрема учителів, та шкільних приміщень. У Конвенції ООН про права дитини (КПД), прийнятій у 1989 році, яку Україна ратифікувала у 1991 році, зазначено, що діти повинні бути захищені від насильства, відсутності піклування, брутального поводження та експлуатації (ООН, 1989)<sup>2</sup>.

Ці терміни розуміють як такі, що охоплюють захист від багатьох конкретних загроз, як-от дитяча праця, торгівля дітьми, катування, тілесні покарання, цькування, сексуальні домагання, сексуальні наруги і сексуальна експлуатація, вербування до збройних сил, збройні напади і стихійні лиха. Поняття «безпека шкіл» включає запобігання всіх цих загроз життю та добробуту дітей, забезпечення готовності до них і, у необхідних випадках, відновлення від них, незалежно від того, де вони мають місце – у школі або по дорозі до школи чи зі школи.

### ***2. Захисне середовище для шкіл***

Безпечні школи не існують як щось ізольоване, самі по собі, а є частиною взаємодіючої системи соціальних середовищ або соціальних екологій. Первинними елементами цих соціальних екологій у житті дітей є сім'я, школи та громади. З цієї точки зору практично немає сенсу будувати концепцію безпечних

---

<sup>2</sup> У 2009 році Уряд України прийняв Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини (Уряд України, 2009).



шкіл лише в контексті того, що відбувається під час перебування дітей у школі. Не може бути безпечних шкіл, якщо дітей навчають засад насильства вдома або якщо діти зазнають нападів чи сексуальних домагань на шляху до школи та зі школи.

Слід формувати вагому концепцію безпечних шкіл як об'єднуючих установ, які наводять мости між сім'ями та громадами, надають широкий спектр інтелектуальних і соціальних ресурсів та сприяють *життєстійкості* на багатьох рівнях. Для цілей цієї концептуальної записки життєстійкість визначається як здатність долати труднощі, адаптуватися і навіть процвітати у лиху годину. Безпечні школи відіграють роль каталізатора у створенні захисного середовища, знижуючи ризик насильства щодо дітей і завдання дітям шкоди, посилюючи захисні чинники, які сприяють життєстійкості.

При застосуванні цього підходу громади мобілізуються на підтримку безпеки дітей на шляху до школи та додому і вживають заходів для попередження ризиків, спричинених, наприклад, діяльністю молодіжних банд, яка часто поширюється на школи. Як ключові складові захисного середовища, і сім'ї, і громади заохочують повноцінну участь дітей в отриманні освіти та підтримують позитивні зміни у знаннях, навичках, цінностях, ставленні та поведінці учнів, які забезпечуються шляхом навчання у школі.

### **3. Школи, дружні до дитини**

Концепція *шкіл, дружніх до дитини (ШДД)*, має пряме відношення до концепції безпечних шкіл. Сфера дії моделі ШДД включає багатосторонні заходи, спрямовані на надання якісної освіти й на досягнення всебічної мети – задоволення потреб дітей і забезпечення їхніх прав.

Призначення моделі ШДД – поступово рухати школи та системи освіти до досягнення стандартів якості, враховуючи всі елементи, що впливають на благополуччя і права дитини як учня і головного бенефіціара навчання, і водночас удосконалюючи в цьому процесі інші функції школи. Цінні настанови наведені у публікації ЮНІСЕФ *Child Friendly Schools Manual* [«Школи, дружні до дитини. Посібник»], що вийшла у 2009 році.

### **4. Міжнародна система безпеки шкіл**

На погоджену на міжнародному рівні систему безпеки шкіл, відому під назвою «Комплексна система безпеки шкіл» (Comprehensive School Safety Framework), істотно впливає практичний досвід професійної спільноти у царині зменшення небезпеки лих (GADRRRES and UNISDR, 2014). Вона спрямована на виконання наступних задач:

- захист дітей і працівників освіти від загибелі та травматизму у школах;

- планування на предмет забезпечення безперервності освітнього процесу в умовах очікуваних небезпек;
- захист інвестицій у галузь освіти;
- зміцнення стійкості громадян до впливу лих за допомогою освіти.

Комплексна безпека шкіл забезпечується політикою та практикою в галузі освіти, узгодженими з управлінням діями з ліквідації наслідків лих на національному, регіональному, районному рівнях і місцевому рівні (рівні окремих шкіл). Вона ґрунтується на трьох стовпах:

- безпечних шкільних приміщеннях;
- управлінні діями з ліквідації наслідків лих у школах;
- освіті щодо зменшення небезпеки.

### ***5. Гендерно-чутливий підхід***

Концепція безпечних шкіл визнає, що дівчата і хлопці мають різні потреби та стикаються з ризиками різного характеру.

Як правило, дівчата з більшою вірогідністю, ніж хлопці, піддаються ризику сексуального насильства у таких формах, як сексуальні домагання, посягання сексуального характеру та зґвалтування. У багатьох суспільствах стати жертвою зґвалтування чи посягань сексуального характеру означає зазнати жорстокої стигматизації та ганьби. Така стигматизація і ганьба спричиняє сильний негативний вплив на психосоціальне благополуччя дівчат та їхню здатність брати повноцінну участь в отриманні освіти.

Зазвичай хлопці зазнають більш високого ризику фізичних нападів, ніж дівчата, що також несприятливо впливає на психосоціальне благополуччя і успішність у школі. Через ці причини безпечні школи не можуть дотримуватися універсального підходу, єдиного для всіх, а повинні розробляти заходи для забезпечення безпеки та благополуччя дітей, що ураховують гендерні відмінності.

Гендерна дискримінація стримує дівчат у більшості суспільств і зашкоджує їхній повноцінній участі в отриманні освіти. Така дискримінація є однією з найгірших форм структурного насильства, має негативні довготривалі наслідки та увічніює моделі нерівності, які виснажують головні суспільні ресурси. Безпечні школи протидіють гендерній дискримінації та дозволяють дівчатам і хлопцям користуватися рівним доступом до освіти, рівними можливостями щодо навчання і досягнення поставлених цілей, однаковими рівнями заохочення і підтримки в усіх предметах і видах діяльності, зокрема щодо розвитку лідерських якостей в учнів.

## **6. Висновок щодо концепції безпечних шкіл**

Поняття «безпечні школи» поєднує в собі ідеї з різних напрямів діяльності, як, наприклад, захист дітей, створення приміщень, зручних для дітей, викорінення насильства щодо дітей, запобігання цькуванню та боротьба з ним, ненасильницьке врегулювання конфліктів, навчання на основі життєвих навичок, психосоціальна підтримка, зменшення небезпеки лих, захист освітніх установ від збройних нападів тощо. Безпечні школи можна розглядати як «парасолькову» програмну концепцію, що об'єднує аспекти різних чинних програмних документів та методик МОН і пристосовує нові програмні документи та методики до українського контексту.

**(1) ЮНІСЕФ рекомендує МОН включити такі поняття, як захисне середовище, школи, дружні до дитини, погоджена на міжнародному рівні система безпеки шкіл, відома під назвою «Комплексна система безпеки шкіл», та гендерні чинники у побудову своєї концепції комплексної реформи освіти, яку воно проводить.**

## **С. МОЖЛИВІ КОМПОНЕНТИ ПРОГРАМНОГО ПІДХОДУ ДО БЕЗПЕЧНИХ ШКІЛ В УКРАЇНІ**

У прагненні до комплексного підходу до безпеки в українських школах у цьому розділі автори окреслили як існуючі, так і потенційно нові процеси та напрями діяльності для МОН.

Спочатку розглядається ряд *загальних процесів-напрямів діяльності*, які можна запровадити в усі ініціативи щодо безпечних шкіл, здійснювані в Україні. У другій частині цього розділу окреслено апробовані *процеси розроблення і планування політики*, що їх МОН, можливо, вирішить прийняти, після чого у третій частині висвітлено перспективні *ініціативи щодо навчальних програм*. У четвертій частині запропоновано конкретні заходи з *запобігання та усунення насильства у школах та надання підтримки учням і учителям*. У п'ятій частині ми вивчаємо потребу в *ремонті шкільних приміщень згідно з національними стандартами безпеки та будівельними нормами і правилами*. Нарешті, у заключній частині розділу розглянуто способи *захисту освітніх установ від нападів*.

### **1. Загальні процеси-напрями діяльності**

Нижче описано загальні процеси-напрями діяльності, які можуть підтримувати всі без винятку компоненти, процеси та ініціативи щодо безпечних шкіл, окреслені нижче у цій записці. Ці напрями діяльності відображають думку про те, що діти, сім'ї, молодь і громади є життєстійкими суб'єктами, які мають відмітні сильні сторони та можуть грати важливі ролі у розвитку безпечних шкіл.

*a) Розроблення політики, планування і вжиття заходів щодо безпечних шкіл під керівництвом громад на базі шкіл*

Оскільки підтримка з боку громад і партнерство між громадами та школами є вкрай необхідними для безпечних шкіл, громади та школи повинні брати участь у спільному розробленні політики та плануванні, спрямованому на виявлення загроз і ризиків для дітей у школі та на шляху до школи й додому, а також на визначення способів зменшення цих загроз і ризиків. Коли громади беруть на себе відповідальність за безпеку шкіл і за участь дітей в отриманні освіти, шкільні ініціативи стають громадськими ініціативами, які підвищують ефективність освіти та стабільно функціонують незалежно від того, надається зовнішня підтримка чи ні.

*b) Громадський моніторинг і вжиття заходів задля безпеки та участі дітей в отриманні освіти*

Життєстійкі громади можуть організовуватися й мобілізуватися для вжиття заходів, які здійснюються поза школами, але підтримують безпечні школи й повноцінну участь в отриманні освіти. Особливо важливими є громадський моніторинг і громадські заходи щодо ризиків для дітей на шляху до школи та зі школи. Такі ризики, як небезпека сексуальних домагань щодо дівчат, можуть відстежуватися та усуватися безпосередньо пильними членами громади та групами, що погодили план відповідних дій на основі співробітництва, схвалений місцевими правоохоронними органами. Так само члени громади можуть виявляти дітей, які не відвідують школу, і згідно з відповідним планом, розробленим громадою, вживати, координуючи дії з директорами місцевих шкіл, заходів для заохочування цих дітей до регулярного відвідання школи й забезпечення їм цієї можливості. Проте, певні загрози можуть вимагати дій з боку обласних органів влади. Через цю причину слід налагодити ефективні зв'язки між громадськими групами, які опікуються безпекою та захистом дітей, та органами влади обласного рівня.

*c) Розбудова спроможності для ненасильницького врегулювання конфліктів*

Насильство на різних рівнях може проникати у школу або спричиняти затяжні наслідки, які зашкоджують участі дітей та їхньому навчанні у школі. Наприклад, багато дітей в усьому світі потерпають від насильства у сім'ї, що може призводити до різних проблем: зокрема, діти не відвідують школу, кидають школу, не можуть добре вчитися, бешкетують або заважають проведенню уроків. Разом із працівниками шкіл сім'ї та громади можуть сприяти реалізації конструктивних альтернатив насильству й заохочувати позитивні стосунки між дітьми. Цю задачу можна вирішити шляхом навчання сімей та громад щодо ненасильницького врегулювання конфліктів, з забезпеченням постійного наставництва, надання прикладів для наслідування та заохочення з боку місцевих лідерів, наприклад, релігійних лідерів і людей, які користуються повагою в

громаді як зразкові члени сім'ї та приклади для наслідування. Діти самі часто стають яскравими прикладами для наслідування в уникненні деструктивних конфліктів і сприянні позитивним відносинам з іншими учнями.

#### *d) Діяльність дитячих і молодіжних груп*

Самі діти та молодь є ключовими акторами, чия енергія та креативність можуть значно сприяти реалізації концепції безпечних шкіл. Наприклад, групи підлітків можуть займатися позашкільною діяльністю – відвідувати комп'ютерні та літературні гуртки, художні та музичні студії, дискусійні клуби. Такі заклади сприяють розвитку лідерства та соціальної інтеграції, зміцнюють навички письма, лічби та критичного мислення.

Молодь, що об'єднується і бере участь у цих заходах, починає розглядати себе як помічників і активних учасників життя громади. У цьому процесі вони відчувають психосоціальну підтримку, що надходить через соціальну інтеграцію, самовираження, засвоєння і розвиток позитивної соціальної ролі та ідентичності. Водночас ця діяльність може сприяти зменшенню ступеню залучення молоді до антигромадських вчинків, ледарства і зловживання психоактивними речовинами після школи.

Діяльність дитячих клубів і молодіжних груп приносить плоди і у школі. Наприклад, діти та молодь можуть допомагати виявляти випадки та способи цькування і вживати кроків для його викорінення або колективно налагоджувати відносини з дітьми, які інакше могли б залишатися в ізоляції.

**(2) ЮНІСЕФ рекомендує МОН включити ці загальні процеси-напрями діяльності в усі заходи, котрі воно здійснює в рамках комплексної реформи освіти, яку воно проводить.**

## ***2. Процеси розроблення і планування політики***

Чудовим ресурсом для фахівців МОН із розробки політики та планування, працюючих у напрямку запровадження безпечних шкіл в Україні, є серія брошур під назвою *Safety, Resilience and Social Cohesion: A Guide for education sector planners* [«Безпека, життєстійкість і соціальна згуртованість: посібник для планувальників у галузі освіти»], опублікована Міжнародним інститутом планування освіти ЮНЕСКО (Bethke, Bird and Sigsgaard, 2015). Починаючи з «Огляду» щодо інтеграції засад безпеки, життєстійкості та соціальної згуртованості у планування в галузі освіти, вони охоплюють весь процес планування безпеки шкіл, висвітлюючи п'ять кроків, що відповідають на критично значущі запитання для планувальників:

- *Аналіз* – Де ми перебуваємо зараз?
- *Політика* – Куди ми хочемо дійти?
- *Програмування* – Як ми дійдемо туди?

- *Витрати та фінансування* – Скільки це коштуватиме, й хто заплатить?
- *Моніторинг і оцінка* – Як ми дізнаємося, що саме ми зробили?

## **ЮНІСЕФ розгляне можливість перекладу цих корисних брошур українською мовою і надання їх МОН.**

У решті матеріалу цього розділу розглядаються три актуальні стратегічні питання і методи планування: планування освіти з урахуванням ризику конфліктів, розбудова миру через освіту та спеціальні заходи з охоплення дітей, які наразі не відвідують школу.

### *а) Планування освіти з урахуванням ризику конфліктів*

Освіта з урахуванням ризику конфліктів – це новий напрям, що з'явився останніми роками в результаті роботи урядів і відомств багатьох країн у таких сферах, як освіта і нестабільність, державне будівництво і розбудова миру. Міжустановча мережа з питань освіти у надзвичайних ситуаціях (ММОНС) видала методичну записку (Koons, 2013), де освіта з урахуванням ризику конфліктів визначена як інклюзивний, рівний та безпечний доступ до якісної освіти. Це – процес:

- *розуміння* контексту [конфлікту], в якому здійснюється освіта;
- *аналізу* двосторонньої взаємодії між контекстом [конфліктом] і програмами та стратегіями в галузі освіти (розробленням, плануванням і реалізацією);
- *вжиття заходів* із метою зведення до мінімуму негативного впливу і максимального посилення позитивного впливу політики та програм у галузі освіти на конфлікт у межах визначених пріоритетів організації.

ММОНС розробила потужний інструментарій для використання фахівцями із розроблення політики та планування в галузі освіти (<http://www.ineesite.org/en/conflict-sensitive-education>). Цей інструментарій, що ґрунтується на глобальних керівних принципах, містить практичні поради для Міністерства та його партнерів, які прагнуть розробляти стратегії планування з урахуванням конфліктів у п'яти найважливіших сферах:

- 1) аналіз, участь і координація;
- 2) доступ і середовище навчання;
- 3) викладання і навчання;
- 4) учителі та інші працівники освіти;
- 5) політика в галузі освіти.

**(3) ЮНІСЕФ рекомендує МОН залучити своїх фахівців із розроблення політики та планування в галузі освіти до процесу обговорення з**

**відомствами-партнерами методів планування освіти з урахуванням ризику конфліктів у рамках свого процесу комплексної реформи освіти.**

*b) Розбудова миру через освіту*

Хоча між двома підходами – урахуванням ризику конфліктів та розбудовою миру – існують зв'язки, цілі цих підходів принципово різні. Підходи до освіти, основані на урахуванні ризику конфліктів, спрямовані на роботу «*у контексті* конфлікту з метою запобігання негативного – і, якщо можливо, максимального посилення позитивного – впливу програм на фактори конфлікту і насильства». Розбудова миру спрямована на роботу «*над* конфліктом із метою ослаблення рушіїв насильницького конфлікту і сприяння досягненню миру в суспільстві в цілому» (Koons, 2013: 13). Розбудова миру через освіту, таким чином, є ширшою та амбітнішою за сферою охоплення і потенційним впливом.

Чотирирічна програма ЮНІСЕФ «Розбудова миру, освіта і адвокація» (РМОА) – це інноваційна міжгалузєва програма, зосереджена на освіті та розбудові миру. Хоча Україна не була цільовою країною цієї програми, а офіційне партнерство завершилося 30 червня 2016 року, робота за програмою РМОА забезпечила створення масиву дуже цінних результатів досліджень і документації для практиків, де пропонуються плідні напрями діяльності з розбудови миру в галузі освіти, які можуть бути актуальними для українських умов.

Мета розбудови миру через освіту – зміцнювати життєстійкість, соціальну згуртованість і безпеку людини в умовах впливу конфліктів, зокрема у країнах, яким загрожує конфлікт – або які потерпають і відновлюються від конфлікту. Розбудова миру через освіту спрямована на досягнення п'яти головних результатів:

- 1) посилення інтеграції освіти у політику, аналіз і заходи з розбудови миру та зменшення масштабів конфліктів;
- 2) розбудова інституційної спроможності для забезпечення освіти з урахуванням ризику конфліктів;
- 3) розбудова спроможності дітей, батьків, учителів та інших носіїв обов'язків для запобігання, зменшення і подолання конфліктів та заохочення миру;
- 4) розширення доступу до якісної та доречної освіти з урахуванням ризику конфліктів, яка сприяє підтриманню миру;
- 5) сприяння формуванню та використанню доказів і знань у політиці та програмах, пов'язаних з освітою, конфліктами та розбудовою миру.

Деякі з цих результатів є пріоритетами Уряду України та МОН.

**(4) ЮНІСЕФ рекомендує посадовцям вищої ланки МОН, відповідальним за розроблення політики, долучитися до процесу обговорення розбудови миру та ступеню, в якому галузь освіти може сприяти розбудові миру в Україні.**

*с) Охоплення дітей, які наразі не відвідують школу*

Найвищий пріоритет національної системи освіти – надати освіту і гарантувати благополуччя кожній дитині. На даний час Україна досягла високого показника охоплення дітей освітою. Проте, в країні є діти з інвалідністю, зокрема з психічними захворюваннями, які знаходяться на задвірках суспільства або залишені поза загальним процесом забезпечення освітою. Такі проблеми, як алкоголізм, наркоманія та зловживання іншими психоактивними речовинами, примушують багатьох підлітків кидати школу. Через тиск, пов'язаний з конфліктом, наприклад, дискримінацію, діти з числа внутрішньо переміщених осіб (ВПО) можуть або кидати школу, або вчитися нижче своїх можливостей. МОН потребує допомоги в систематичному моніторингу зарахування дітей до школи та відвідання ними шкіл на всій території країни (Волосевич і Коноплицька, 2016).

**(5) ЮНІСЕФ рекомендує МОН заохотити прийняття і впровадження семи стратегій та програмних напрямів на підтримку охоплення дітей, які наразі не відвідують школу, що наведені нижче:**

- 1) кампанії «Назад до школи» та «Йдемо до школи»;**
- 2) доступ всіх дітей з інвалідністю до освіти;**
- 3) розширення доступу до освіти та підтримка професійної освіти дітей, які раніше зловживали психоактивними речовинами;**
- 4) психосоціальна підтримка дітей, які зловживають психоактивними речовинами;**
- 5) реалізація стратегії «Мобілізація ресурсів для забезпечення доступу дітей-ВПО до якісної освіти до 2020 року»;**
- 6) заходи на базі шкіл і громад на підтримку толерантного і доброзичливого ставлення до дітей-ВПО та їхньої соціальної інтеграції;**
- 7) зміцнення спроможності МОН для моніторингу охоплення шкільною освітою та відвідуваності шкіл.**

***3. Ініціативи щодо навчальних програм***

Зараз МОН розпочинає роботу над програмою «Нова школа», що включає процес реформування навчальних програм, у результаті якого впродовж семи-восьми років має бути поступово запроваджена нова національна навчальна програма. Офіційно цей процес розпочнеться у вересні 2018 року. Він передбачає повну переробку змісту навчальної програми та методик, а також реформу педагогічної освіти – як базової, так і післядипломної. У процесі реформування навчальних програм повинні бути враховані принципи, зміст і методики навчання щодо безпечних шкіл.

Чудовою відправною точкою для фахівців МОН із розробки навчальних програм, які працюють у напрямку запровадження безпечних шкіл в Україні, є серія



брошур під назвою *Safety, Resilience and Social Cohesion: A Guide for curriculum developers* [«Безпека, життєстійкість і соціальна згуртованість: посібник для розробників навчальних програм»], опублікована Міжнародним інститутом планування освіти ЮНЕСКО (Batton, Alama and Sinclair, 2015). Починаючи з «Огляду» щодо вдосконалення навчальних програм на предмет заохочення безпеки, життєстійкості та соціальної згуртованості, вони охоплюють весь процес розробки навчальних програм щодо безпеки шкіл (опрацювання, перегляд і впровадження навчальних програм, зокрема випуск підручників, і педагогічну освіту), висвітлюючи сім кроків, що відповідають на критично значущі запитання для розробників навчальних програм:

- *Початок роботи* – Як ми організуємо процес?
- *Основний зміст* – Якими є бажані результати навчання?
- *Перегляд навчальних програм* – Де ми зараз і куди ми хочемо дійти?
- *Підхід до розробки навчальних програм* – Як ми потрапимо туди?
- *Підручники та інші навчально-методичні матеріали* – Які ключові тези ми хочемо передати і як?
- *Підвищення кваліфікації учителів* – Як ми підтримуватимемо та навчатимемо учителів?
- *Аналіз, моніторинг і оцінка* – Як ми дізнаємося, чого саме навчилися учні?

**ЮНІСЕФ розгляне можливість перекладу цих корисних брошур українською мовою і надання їх МОН.**

У решті матеріалу цього розділу розглядаються три значущі навчальні можливості, пов'язані з навчальними програмами: навчання на основі життєвих навичок, інформування про мінну небезпеку та освіта щодо зменшення небезпеки лих.

*а) Навчання на основі життєвих навичок*

МОН рішує заохочує та підтримує запровадження в Україні навчання на основі життєвих навичок (НЖН). Ця робота, яку очолює ГО «Дитячий фонд «Здоров'я через освіту» (ЗЧО), ведеться під егідою проекту ЮНІСЕФ, фінансованого Службою ЄС із гуманітарної допомоги та громадянського захисту (ЕЧНО). Наказом Міністерства передбачено продовження цієї роботи, зокрема з викладанням змісту життєвих навичок у рамках предмету-носія «Основи здоров'я». Це є офіційною акредитацією даного предмету та відповідних методик. Наказом створено міжсекторальну робочу групу з вищезгаданого проекту, призначено регіональних координаторів проекту, а на відповідні департаменти та посадових осіб МОН покладено відповідальність за технічну і організаційну підтримку та контроль за впровадженням проекту (МОН, 2016).

На рівні початкової школи передбачено 28 уроків, присвячених життєвим навичкам, у рамках предмету «Основи здоров'я», з розподілом на перші чотири роки навчання. У основній та старшій школі, в 5-10 класах, передбачено 44 уроки.

ЗчО отримала згоду 1570 керівників освітніх закладів п'яти східних областей на впровадження викладання життєвих навичок.

Базові навички, які планується розвивати та зміцнювати, відображають сутність ідеї про те, як вчитися жити разом. Це, зокрема: чітке спілкування, належна наполегливість, співчутливість, співробітництво, розв'язання проблем, запобігання конфліктів, пом'якшення конфліктів, урегулювання конфліктів, ведення переговорів, посередництво, примирення<sup>3</sup>, повага до прав людини, гендерна чутливість і активна громадянська позиція.

ЗчО розробила методологію викладання і навчання та склала проекти майже всіх потрібних навчально-методичних матеріалів для початкової, основної та старшої школи; матеріали для дошкільної освіти наразі розробляються. Розпочато верстання, друк і розповсюдження навчально-методичних матеріалів на паперових носіях. Процес навчання, що лежить в основі цих матеріалів, є посправжньому орієнтованим на дитину, активним, оснований на участі, інклюзивним і емпіричним. Він передбачає різноманітні навчальні заходи, з застосуванням ігрових вправ, співів, рольових ігор, моделювання, групової та індивідуальної роботи.

Початкові тренінги для тренерів були проведені тренерами, працюючими в інститутах післядипломної педагогічної освіти, у кожній з п'яти областей, охоплених проектом. ЗчО розробляє онлайн-курси з розвитку життєвих навичок для післядипломної педагогічної освіти, які будуть вільно доступні для всіх українських учителів.

Фактичне викладання змісту курсу з розвитку життєвих навичок розпочнеться у вересні. Для першого року впровадження проекту ЗчО отримало згоду МОН на те, щоб увесь зміст курсу з розвитку життєвих навичок, зазвичай розподілений на весь навчальний рік, був викладений протягом стислого періоду, у вересні-грудні 2016 року.

Уже на даному, початковому етапі, з'явилися очевидні ознаки позитивного впливу тренінгів із НЖН на учителів, які взяли в них участь. Учителі незмінно повідомляють, що навчання і підтримка з боку шкільних психологів та тренерів із НЖН зробили їх спокійнішими, толерантнішими та обережнішими у спілкуванні з дітьми. Замість того, щоб займати сувору і стриману позицію, вони стали більш співчутливими до дітей.

Крім того, завдяки тренінгу вчителі отримали дуже цінні практичні засоби та інструменти, які вони вже застосовують у роботі з дітьми. Як результат, учителі вже не розгублюються, думаючи, що робити, а проводять конкретні, підтримуючі

---

<sup>3</sup> Примирення після конфлікту – довготривалий процес, для реалізації якого зазвичай потрібно ціле покоління, а то й більше, а не 17 місяців, які є у розпорядженні за цим проектом, фінансованим ЕСНО. Тим не менш, воно включено до переліку навичок, які викладатимуться, як амбітна мета і заради повноти.

заходи, які приносять задоволення і учителям, і учням. Учителі кажуть, що їхні взаємини з дітьми значно покращилися, зміцнилася довіра і розширилася підтримка.

Робота з розвитку життєвих навичок йде паралельно з наданням психосоціальної підтримки (ПСП) учням і учителям. Зокрема, у рамках фінансованого ЕСНО проекту ЮНІСЕФ заходи з НЖН і ПСП проводяться спільно. Має місце природний синергізм між роботою ЗчО з НЖН та роботою КМА з компоненту ПСП. Обидва ці напрями сприяють гідності постраждалих від війни дітей, що є дуже важливим для психосоціального благополуччя і успіхів у отриманні освіти. Обидва компоненти також сприяють позитивним соціальним зв'язкам між дітьми, які є ключем до психосоціального благополуччя. Той факт, що НЖН спрямовано на розвиток знань, навичок, цінностей, ставлення і поведінки, сприятливих для життя разом з іншими, забезпечує потужне підсилення ідей ПСП. Докладніше питання ПСП розглядається нижче у розділі 4 (d).

**(6) ЮНІСЕФ рекомендує продовжити реалізацію заходів і методик, впроваджених із ЗчО в рамках поточного проекту ЮНІСЕФ, фінансованого ЕСНО, з наголосом на шести питаннях, зазначених нижче:**

- 1) продовження доопрацювання навчально-методичних та інструктивних матеріалів;
- 2) поширення тренінгів для тренерів і учителів на всю територію України;
- 3) моніторинг методик викладання і навчання у класі;
- 4) застосування життєвих навичок до всього шкільного середовища;
- 5) моніторинг впливу на знання, навички, цінності, ставлення і поведінку учнів та учителів;
- 6) проведення досліджень і публікація їх результатів.

*b) Інформування про мінну небезпеку*

Інформування про мінну небезпеку – це освітні заходи, спрямовані на зниження ризику отримання поранень від мін і вибухонебезпечних пережитків війни (ВПВ) (нерозірваних і залишених вибухонебезпечних боєприпасів, включно з мінами-пастками, саморобними вибуховими пристроями та касетними боєприпасами) шляхом підвищення обізнаності та сприяння змінам у поведінці за допомогою широких інформаційних кампаній, просвіти і навчання та підтримання зв'язків із громадами.

У постраждалих від конфлікту районах сходу України ризик загибелі та поранення через наземні міни та ВПВ є високим і продовжує зростати. Такі інциденти реєструються майже щодня. Результати аналізу даних, проведеного організацією HALO Trust, показують, що за період із травня 2014 р. по травень 2016 р. кількість жертв серед цивільного населення через нещасні випадки,

пов'язані з мінами та ВПВ, становила 502 особи. За даними Управління Верховного комісара ООН із прав людини (УВКПЛ ООН), за період з 16 лютого 2015 р. по 31 травня 2016 р. від наземних мін, ВПВ, мін-пасток і саморобних вибухових пристроїв постраждало 39 дітей (9 з яких загинуло, а 30 отримали поранення). Дані за перший рік конфлікту менш точні (<http://www.unicef.org/ukraine/>). Реальна кількість жертв цілком може бути більшою, якщо врахувати райони, не контрольовані урядом, куди гуманітарний доступ обмежений.

У відповідь на потребу в інформації про наземні міни та ВПВ ЮНІСЕФ, у співробітництві зі спеціалізованими міжнародними НУО, зокрема Данською групою з розмінування (DDG), Швейцарським фондом із протимінної діяльності (FSD) та Міжнародною організацією інвалідів, з середини 2014 року реалізує заходи з інформування про мінну небезпеку на підтримку МОН, Державної служби України з надзвичайних ситуацій (ДСНС) і місцевих організацій у районах, постраждалих від конфлікту.

Цією кампанією охоплено понад 1700 шкіл. У рамках кампанії здійснюється розповсюдження інформаційних повідомлень про мінну небезпеку у друкованому, відео- та цифровому форматах. До цього часу доступ до матеріалів із мінної небезпеки отримали 512016 дітей та піклувальників на сході України, а 578 учителів і громадських діячів пройшли навчання як викладачі з питань мінної небезпеки.

**(7) ЮНІСЕФ рекомендує МОН продовжити підтримувати роботу з інформування про мінну небезпеку, яка виконується за існуючими проектами, та сприяти цій роботі.**

*с) Освіта щодо зменшення небезпеки лих*

Небезпека лих – це потенційні втрати, що виражаються у загибелі людей, погіршенні здоров'я, зменшенні джерел існування, шкоді майну та громадським службам, яких може зазнати конкретна громада або суспільство у результаті впливу таких явищ, як повені, зсуви, землетруси або масштабні техногенні аварії. Зменшення небезпеки лих (ЗНЛ) – це системний підхід до виявлення, оцінки та зменшення такої небезпеки.

Зокрема, мета ЗНЛ полягає у зведенні до мінімуму вразливості до лих і ризику лих у масштабах усього суспільства з тим, щоб уникнути несприятливих наслідків небезпек (запобігти їм) або обмежити такі наслідки (пом'якшити їх і підготуватися до них), а також сприяти сталому розвитку та життєстійкості. ЗНЛ також визнано однією з основних стратегій адаптації до зміни клімату.

Дослідники та політики констатують важливість освіти у заохоченні ЗНЛ і сприянні цій діяльності. У світі відновлюється увага до освіти щодо зменшення небезпеки лих у початковій та середній школі. Інтеграція ЗНЛ у шкільну

програму спрямована на те, щоб підвищити рівень обізнаності школярів, учителів і громад та посилити їхню готовність до лих. Супровідні практичні заходи, зокрема тренувальні навчання, а також структурні зміни задля зміцнення безпеки при будівництві шкіл не лише захищають дітей та їхній доступ до освіти, а й також зводять до мінімуму довгострокові витрати.

Україна вразлива до повеней, землетрусів, зсувів, ураганів та екстремальних температур, а також до лих, спричинених технологічними, промисловими, хімічними та радіологічними небезпеками, з яких найтяжчим була аварія на Чорнобильській АЕС у 1986 році.

Цілі та завдання України у галузі цивільного захисту, цивільної оборони та розробки надзвичайних планів у цивільній галузі включають «навчання населення щодо поведінки та дій у разі виникнення надзвичайної ситуації» (ДСНС, 2015: 19)<sup>4</sup>. Заходи з підвищення ступеню інформованості громадськості про катастрофи у шкільних закладах, відповідальність за розробку яких покладається на ДСНС, охоплюють усі рівні системи освіти. Проте, вони не входять до звичайної навчальної програми. Вони проводяться як спеціальні заходи для різних вікових груп: розповідання казок дошкільникам, обговорення і демонстрації – для дітей старшого віку. Щороку ДСНС у співпраці з МОН проводить «Тиждень безпеки життєдіяльності», мета якого – інформувати учнів про правила і заходи безпеки у випадку надзвичайної ситуації. Це – цінні заходи, проте вони недостатні для задоволення існуючої потреби.

**(8) ЮНІСЕФ рекомендує МОН у партнерстві з ДСНС інтегрувати концепції зменшення небезпеки лих (ЗНЛ) у зміст шкільної навчальної програми, з тим, щоб забезпечення готовності до лих у рамках безпеки шкіл можна було розглядати як постійний пріоритет, а не як предмет епізодичного інтересу.**

#### ***4. Запобігання та усунення насильства у школах – надання підтримки учням і учителям***

##### ***а) Припинення насильства щодо дітей у школах***

Останні дані Центрів контролю та профілактики захворювань США свідчать про те, що приблизно мільярд дітей у світі протягом попереднього року постраждав від помірного чи жорстокого насильства (Hillis *et al.*, 2016). Як зазначено у нещодавніх глобальних оглядах ЮНІСЕФ (2014 р.) та ВООЗ (2014 р.), у школах має місце значне насильство щодо дітей у таких формах, як цькування, тілесні покарання, сексуальні домагання, сексуальні наруги та сексуальна експлуатація.

---

<sup>4</sup> Відповідно до п. 4 ст. 39 Кодексу цивільного захисту, Кабінет Міністрів України 26 червня 2013 р. прийняв Постанову № 444 «Про затвердження Порядку здійснення навчання населення діям у надзвичайних ситуаціях». Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 25 березня 2015 р. № 419-р затверджено план заходів щодо реалізації Концепції управління ризиками виникнення надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру на 2015-2020 роки. Частина цього плану стосується інформаційно-пропагандистської роботи (видачі завчасних попереджень, впровадження освітніх програм тощо).

Де б насильство щодо дітей не траплялося – у школах чи поза ними, воно сильно диференційовано за гендерною ознакою, а саме моделі насильства і причинна обумовленість для дівчат і хлопців різні. Глобальні дані показують, що дівчата з набагато більшою вірогідністю зазнавали сексуальних наруг у дитинстві або потерпають від сексуальних домагань чи наруг у школі. Хлопці з більшою вірогідністю, ніж дівчата, стають об'єктом фізичних нападів, а основна частка випадків убивств серед молоді припадає на молодих чоловіків.

Щоб забезпечити повну реалізацію концепції безпечних шкіл, вкрай необхідно зменшити масштаби таких форм насильства, як домагання по дорозі до школи та зі школи, цькування, застосування тілесних покарань і психологічне насильство, яке набуває таких форм, як паплюження, приниження, погрожування і словесні образи. Зменшення масштабів таких явищ набуде незворотного характеру тільки тоді, коли учні та працівники шкіл навчатимуться врегульовувати конфлікти, не вдаючись до насильства, а учителі зможуть спокійно припиняти агресивну та неадекватну поведінку. Проте, потрібні не лише зміни у поведінці: необхідно змінити соціальні норми, що лежать в основі цькування і різних форм насильства щодо дітей. Вивчення ненасильницьких цінностей, ставлень і моделей поведінки у школі допоможе трансформувати соціальні норми та підготувати дітей до життя як конструктивно мислячих громадян України. Ця робота є складовою частиною розбудови миру.

Нижче окреслено конкретні стратегії протидії насильству щодо дітей у школах.

#### і. Спільне навчання з дітьми

Насильству у школах важко протидіяти тільки за допомогою оцінок, які проводять дорослі, аналізу, який здійснюють дорослі, та рішень, пропонує дорослими, проте підходи, що передбачають провідну роль дорослих, часто переважають. У дітей часто буває інша точка зору на те, коли, як, де і чому трапляється насильство на різних рівнях у школі, а також на те, які форми насильства є найбільш шкідливими.

Важливий крок – залучити дітей до спільного навчання. Цю задачу можна вирішити за допомогою систематичного опитування дівчат і хлопців та проведення групових обговорень із наголосом на моделях насильства для більшості дітей, а не на конкретних інцидентах, від яких постраждали присутні. Підхід, по-справжньому оснований на широкій участі, передбачає, що навчальні заходи можуть проводити навчені підлітки за підтримки більш досвідчених наставників. Ставлення та суб'єктивні думки, що виникають у результаті такого навчання, мають основоположне значення для підходу, побудованого на зміні соціальних норм, що розглядається нижче.

## ii. Зменшення масштабів цькування

Цькування може здійснюватися фізичними засобами, як-от напад, демонстрація сили та домінування, або віртуальними засобами, як-от кібер-знуцання, що може спричиняти руйнівний психологічний вплив.

Зменшення масштабів цькування передбачає застосування системного підходу, що включає кроки з боку дітей, учителів та усіх працівників шкіл для освічення дітей щодо шкоди, яку завдає цькування; встановлення відповідних правил, які передбачають застосування санкцій за цькування; зменшення насильства у «гарячих точках», тобто у конкретних місцях шкіл, де найчастіше спалахують бійки; сприяння повідомленню про випадки цькування; навчання дітей способів ненасильницького усунення розбіжностей без бійок; надання дітям, які зазнали цькування, консультаційної та психосоціальної підтримки.

Запобігання цькування також вимагає роботи на рівні сім'ї, тому що діти, з яких знущаються вдома, часто цькують інших дітей. Потрібна також робота на рівні громади, тому що цькування у школі часто пов'язано з тенденціями цькування поза її межами. Ця робота повинна передбачати забезпечення доступу до лікування не тільки постраждалим, а й неповнолітнім правопорушникам, які утримувалися або піддавалися судовому переслідуванню в системі кримінальної юстиції.

## iii. Зменшення масштабів фізичного насильства

У школах фізичне насильство може мати місце між учнями або між учителями та учнями. У другому з цих випадків це можуть бути тілесні покарання учнів учителями або напади учнів на учителів. Безпечні школи мають чітко діючі правила, які забороняють ці форми фізичного насильства [див. також розділи 4(b) і (c) нижче, де розглядаються кодекси поведінки учителів та правила поведінки у школі]. Крім того, безпечні школи систематично докладають зусиль для того, щоб допомогти кожному зрозуміти шкідливі наслідки насильства, зокрема насильства, спрямованого проти учнів альтернативної сексуальної орієнтації (лесбіянок, гомосексуалістів, бісексуалів, транссексуалів і квірів [ЛГБТК]). Важливе значення також має розвиток життєвих навичок, пов'язаних з ненасильницьким, конструктивним урегулюванням конфліктів. Серед актуальних життєвих навичок можна згадати запобігання загострення суперечок; уникнення бійок та передумов конфлікту, як-от паплюження чи приниження інших учнів; належні сторонні зусилля з розрядження напруги та уникнення бійок; урегулювання суперечок за допомогою ненасильницьких засобів, як, наприклад, діалог, посередництво і позитивне розв'язання спорів. Масштаби застосування тілесних покарань можна зменшити, освічуючи учителів щодо їхніх шкідливих наслідків і допомагаючи їм навчатися ненасильницьких методів підтримання дисципліни серед учнів. Для роботи з дуже складними учнями, зокрема з тими, хто фізично погрожує учителям або нападає на них, потрібні

постійні діалог і співробітництво між учителями, шкільними психологами та батьками.

#### iv. Зменшення сексуальних наруг і сексуального насильства

Хоча перші шпальти газет рясніють повідомленнями про зґвалтування та інші жахливі злочини проти дітей (переважно дівчат), сексуальні наруги часто мають місце у формі психологічного насильства, а сексуальні домагання – у формі небажаних словесних або несловесних пропозицій, комп'ютерних повідомлень і порнографічних зображень, небажаних доторкань або погроз. Серед хлопців сексуальні домагання часто є аспектом чоловічих соціальних норм демонстрації власної мужності або чоловічої гордості. Звичайно, сексуальні наруги також можуть скоювати учителі, які зловживають своєю посадою та повноваженнями.

Зменшення сексуальних наруг і сексуального насильства вимагає системного підходу, аналогічного окресленому вище стосовно цькування. На додаток до розробки та забезпечення суворого дотримання правил, які забороняють будь-які форми сексуальних наруг і сексуального насильства, необхідно проводити у школах і громадах активні інформаційні кампанії стосовно шкідливих наслідків сексуальних наруг і сексуального насильства, способів повідомлення про порушення, а також розвивати позитивний, поважний діалог і відповідні стосунки між усіма гендерними групами, особливо щодо здорових взаємин.

#### v. Підхід на основі зміни соціальних норм

Змінення шкідливих норм і цінностей, пов'язаних із гендерною дискримінацією, гендерно-обумовленим жорстоким поведінням і насильством, - довготривалий процес, який повинен створити підґрунтя для безпечних шкіл. Освіта грає провідну роль у реалізації позитивних змін у суспільстві. Система освіти повинна бути готова взяти на себе зобов'язання щодо надання зростаючим поколінням допомоги у виробленні відповідних цінностей та сприяти трансформації неналежних форм поведінки та соціальних норм.

Підхід на основі зміни соціальних норм – це не просто сукупність дій, а спосіб поведіння. Двома ключовими елементами є керовані зсередини соціальні зміни та співробітництво між громадою та школою.

У випадку *керованих зсередини соціальних змін* агенти впливу, як-от провідні представники молоді або дорослого населення, які демонструють відкритість до змін, розробляють напрями діяльності та процеси, наприклад, групові діалоги та дискусії з розв'язання проблем, спрямовані на забезпечення конструктивних змін і збільшення кількості людей, які підтримують позитивні зміни. Якщо достатня кількість дітей та інших людей готова демонструвати більш конструктивну поведінку, то вони сукупно моделюють альтернативну поведінку, роз'яснюючи позитивні цінності, на який вона побудована, разом з тим не принижуючи значення інших поведінкових моделей. Це передбачає заохочування і навчання



дітей до того, щоб бути зацікавленими спостерігачами, готовими висловитися або в інший спосіб втрутитися, коли в цьому виникає потреба.

*Співробітництво між школою та громадою має важливе значення тому, що соціальні норми, якими керуються учні, зазвичай мають коріння у громаді в цілому. Як і стосовно керованих зсередини змін у школах, корисно працювати з авторитетними лідерами громад, які займають неупереджену позицію та можуть, за належної підтримки, очолити і організувати роботу з впровадження змін у громаді.*

**(9) ЮНІСЕФ рекомендує МОН запровадити спільне навчання з дітьми, зменшення масштабів цькування, фізичного насильства, сексуальних наруг і сексуального насильства та підхід на основі зміни соціальних норм у процес комплексної реформи галузі освіти, яку воно проводить.**

ві. Прив'язка роботи з безпеки шкіл в Україні до діяльності Глобального партнерства з припинення насильства щодо дітей

12 липня 2016 року р. різні агенції та партнери ООН створили Глобальне партнерство з припинення насильства щодо дітей (Глобальне партнерство). Воно певною мірою стало наслідком роботи над Порядком денним на період до 2030 року, де уряди держав світу поставили перед собою амбітну мету – до 2030 року припинити насильство щодо дітей. Як зазначено у Цілі сталого розвитку (ЦСР) 16.2, головна мета полягає у тому, щоб покласти край наругам, експлуатації, торгівлі й усім формам насильства і тортур щодо дітей (<http://www.end-violence.org>).

Щоб допомогти досягти цієї мети, Глобальне партнерство поставило мету забезпечити безпеку дітей у школах і громадах. Ця мета, у свою чергу, відображає завдання 5.2 ЦСР, що передбачає ліквідацію всіх форм насильства щодо всіх жінок і дівчаток у публічній і приватній сферах. Крім того, Глобальне партнерство ухвалило пакет рекомендованих заходів, який у сукупності називається INSPIRE (WHO, 2016). Одна з семи головних стратегій втручання, передбачених у цьому пакеті, полягає у зміцненні освітніх і життєвих навичок, зокрема для «створення безпечного і сприятливого шкільного середовища».

Синергізм між діяльністю Глобального партнерства і роботою з безпеки шкіл, запропонованою для України у цій концептуальній записці, є доволі сильним. Зокрема, програмні компоненти безпечних шкіл, окреслені тут, великою мірою узгоджуються зі стратегіями пакету INSPIRE та відображають їх.

**(10) Визнаючи можливість таких багатих взаємних зв'язків, ЮНІСЕФ рекомендує МОН ужити заходів для прив'язки роботи з безпеки шкіл в Україні до діяльності Глобального партнерства з припинення насильства щодо дітей.**

Ця мета не вимагатиме формальних переговорів та інструментів, але може бути досягнута за допомогою листа про наміри Представництва ЮНІСЕФ в Україні Глобальному партнерству (в якому ЮНІСЕФ відіграє центральну роль). Це дозволило б поділитися результатами роботи МОН у сфері безпечних шкіл з іншими країнами світу, де вони надихнули б уряди та освітян. І, навпаки, МОН і українським партнерам було б корисно вивчити досвід роботи інших країн у напрямку безпеки шкіл.

#### *b) Кодекси поведінки учителів*

У всеохоплюючому кодексі поведінки учителів підкреслені позитивні зобов'язання, які учителям та іншим працівникам освіти пропонується взяти на себе у відносинах із дітьми, батьками та одне з одним. У ньому також зазначені види поведінки, що є неприйнятними, зокрема, тілесні покарання учнів, психологічне насильство [див. вище розділ 4 (а)], а також усі форми корупції та зловживань. У кодексі має бути передбачений механізм застосування санкцій за порушення цих зобов'язань. Запроваджуючи кодекс, керівництво шкіл повинно прагнути зробити його невід'ємною частиною соціальних норм для учителів та інших працівників і відносин між ними.

**(11) ЮНІСЕФ рекомендує МОН переглянути існуючий кодекс поведінки учителя на предмет забезпечення відображення у ньому останніх подій в Україні та передової міжнародної практики. Настійно рекомендується проведення широких консультацій серед учителів, учнів старших класів і представників громадськості.**

Відповідні настанови наведені у джерелах, у яких добре висвітлено досвід різних країн світу, наприклад, у працях Poisson (2009) і Van Nuland (2013).

Якщо МОН вирішить провести всебічний перегляд чинного кодексу поведінки учителя, то йому пропонується здійснити наступні заходи:

- визначити сферу дії кодексу поведінки;
- сформулювати зміст кодексу;
- розробити кодекс;
- прийняти кодекс;
- розповсюдити кодекс і забезпечити його просування;
- ефективно запровадити кодекс у кожній школі;
- повідомляти про неналежну поведінку і застосовувати санкції за неї;
- перевіряти стан дотримання кодексу і оцінювати його вплив.

#### *c) Правила поведінки у школі*

Правила поведінки у школі є важливим доповненням до кодексів поведінки учителів. Вони є вкрай необхідними для скеровування та встановлення меж

прийнятної поведінки учнів, створення позитивного відчуття колективної відповідальності у шкільній спільноті. Міжнародні дослідження показують, що існує п'ять основних видів правил поведінки у школі (Thornberg, 2008):

1. *Правила відносин* – це правила щодо того, як бути і як поводитися по відношенню до інших, наприклад: будьте привітними, не цькуйте й не дратуйте інших.
2. *Структурні правила* – це правила, спрямовані на побудову і підтримання заходів, які проводяться у школі (правила діяльності), або на побудову і підтримання фізичних умов – включно з фізичними об'єктами – у яких проводяться ці заходи (правила середовища). Приклади: не розмовляйте, працюючи за партами; якщо хочете щось сказати, підніміть руку; обережно поведіться зі шкільним майном.
3. *Захищаючі правила* – це правила безпеки та гігієни, наприклад: не бігайте у коридорах; мийте руки після користування туалетом; будьте обережні, коли граєтесь на льоді.
4. *Особисті правила* – це правила, які вимагають самокритичного підходу до власної поведінки і взяття на себе особистої відповідальності за себе та свої дії, наприклад: думайте, перш ніж діяти, та робіть усе можливе.
5. *Правила етикету* – це правила, які відображають звичаї та традиції школи («шкільний етикет») або суспільства («суспільний етикет») щодо поведінки у соціальних ситуаціях і які не охоплені концепцією правил відносин. Приклади: не перебувайте у класі в головному уборі; не лайтесь і не лихословте.

**(12) ЮНІСЕФ рекомендує МОН переглянути існуючу систему правил поведінки в школі на предмет забезпечення відображення у них останніх подій в Україні та передової міжнародної практики. Хоча МОН може надавати настанови школам, зводи правил найкраще за все розробляти на місці, кожною шкільною спільнотою самостійно. Вирішальне значення має активна та змістовна участь учнів – чи то у формі широких консультацій, чи то через обраних представників учнів, чи то у формі поєднання цих підходів. Батькам і учителям також слід брати активну участь.**

Якщо МОН вирішить провести всебічний перегляд чинного кодексу поведінки у школах, то йому пропонується здійснити наступні заходи:

- визначити сферу дії правил поведінки;
- сформулювати зміст правил;
- розробити правила;
- прийняти правила;
- розповсюдити правила і забезпечити їхнє просування;
- ефективно запровадити правила у кожній школі;

- повідомляти про неналежну поведінку і застосовувати санкції за неї;
- перевіряти стан дотримання правил і оцінювати їхній вплив.

d) *Психосоціальна підтримка*

Психологічні та соціальні рани, спричинені збройним конфліктом і переміщенням населення, зазвичай довго не загоюються, заважаючи оперативному проведенню робіт із відновлення. У багатьох зонах військових дій ситуація вплинула не тільки на дітей, а й на учителів, керівництво шкіл та інших працівників освіти так, що забезпечити ефективність освіти складно.

В Україні робота, проведена ЮНІСЕФ у партнерстві з Національним університетом «Києво-Могилянська академія» (КМА), підтвердила потреби дітей у постійній психосоціальній підтримці. Приблизно 25 відсотків дітей серйозно постраждали від конфлікту і переміщення, й більшість із них повідомила, що не може справитися зі цим стресом самостійно. Значне число дітей приховує свій біль, вони замкнуті та сумні, тоді як інші, особливо хлопці, які сильно постраждали, зазвичай виплескують свою злість і поведуться деструктивно.

На щастя, робота КМА демонструє, що підтримка на базі шкіл відіграє ключову роль у задоволенні психосоціальних потреб дітей та забезпеченні ефективного навчання. На даний момент, однак, ця робота ведеться тільки у п'яти східних областях, тоді як постраждали від війни діти та сім'ї живуть ще у багатьох частинах України. Отже, існує потреба у розширенні заходів психосоціальної підтримки дітей.

Наведений нижче матеріал побудований на узагальненні світового досвіду, приклади якого подані у публікаціях *IASC Guidelines on Mental Health and Psychosocial Support in Emergency Settings* [«Керівні принципи МПК з охорони психічного здоров'я і психосоціальної підтримки в умовах надзвичайних ситуацій»] (IASC, 2007) та *INEE Minimum Standards for Education: Preparedness, Response and Recovery* [ММООНС, «Мінімальні стандарти освіти: готовність, реагування, відновлення»] (INEE, 2010).

i. Дружні до дитини підходи з боку учителів та інших працівників шкіл

Замість того, щоб мотивувати учнів страхом, учителям та іншим працівникам шкіл слід спілкуватися з учнями у підтримуючий, привітний, співчутливий і турботливий спосіб. Це не лише підтримує психосоціальне благополуччя і ефективне навчання учнів, а й відновлює довіру між дітьми та дорослими, яку війна зазвичай руйнує. Крім того, таке співчутливе, гуманне ставлення показує позитивний приклад дітям і заохочує кожного ставитися до інших із гідністю та повагою.

ii. Спеціальна підготовка шкільних психологів, які, у свою чергу, навчають учителів

Важливий пріоритет – інтеграція психосоціальної підтримки дітей, постраждалих від військових дій, у базову педагогічну освіту і підготовку, післядипломну освіту та розробку навчальних програм. Проект, впроваджуваний КМА за підтримки ЮНІСЕФ, однозначно продемонстрував, наскільки цінно навчати шкільних психологів розуміти, як війна впливає на дітей, і допомагати їм навчати й наставляти учителів щодо підтримки дітей, постраждалих від військових дій.

Модель, створена у п'яти областях, полягає у підготовці шкільних психологів, які потім навчають учителів тому, як надавати дітям, постраждалим від військових дій, підтримку шляхом проведення основаних на участі, практичних заходів. Шкільні психологи на постійній основі виступають наставниками учителів і працюють із ними над реалізацією ефективних заходів психосоціальної підтримки дітей. Під час проведення проміжного огляду за проектом учителі незмінно говорили, що те, чого вони навчилися, дозволило їм підвищити ефективність викладання, а також долати власний стрес, спричинений війною. І вчителі, і учні повідомили, що завдяки отриманим знанням і навичкам вони змогли інтегрувати дітей ВПО у навчальний процес і надавати підтримку всім дітям, забезпечуючи і зцілення, і життєстійкість. Проте, проект охопив переважно міські центри, а у сільській місцевості, де живуть багато дітей, постраждалих від війни, залишається ще багато роботи. У найближчому майбутньому важливо буде офіційно включити цей підхід у програмні документи та процедури МОН, поширити його на сільські райони та інтегрувати його у процеси підготовки учителів.

iii. Направлення сильно постраждалих дітей для отримання спеціальної допомоги

Міжнародний досвід роботи у зонах конфліктів свідчить, що у дітей, постраждалих від війни, потреби дуже різні. У той час як деякі діти можуть виживати за підтримки турботливої родини, школи та дбайливої громади, в інших дітей можуть розвиватися клінічні проблеми, які призводять до такого психологічного виснаження, що ці діти не здатні спілкуватися з іншими або навчатися у школі.

«Керівні принципи МПК» закликають до створення системи направлення, яка забезпечує виявлення серйозніше постраждалих дітей і надання їм більш спеціалізованої допомоги на додаток до підтримку, яку здатні забезпечити школи. Як правило, таку підтримку надають психіатри або клінічні психологи. На щастя, підхід, прийнятий ЮНІСЕФ і КМА, демонструє корисний зразок способу створення такої системи направлення. Зокрема, шкільні психологи, підготовлені КМА, навчилися виявляти дітей, які можуть потребувати спеціалізованої підтримки, і направляти їх до поближких установ, де ці діти

проходять додаткове обстеження і, якщо показано, отримують спеціалізоване лікування. Пропонуємо МОН поширити цю модель на інші регіони України, наростивши масштаби її використання, для надання підтримки більшій кількості серйозно постраждалих дітей.

iv. Колективні заходи, що підтримують життєстійкість усіх дітей

Хоча спеціалізованої підтримки потребує тільки меншість дітей, усім дітям необхідна підтримка у подоланні страждань, спричинених війною, і дуже корисними у цьому відношенні є підходи, ґрунтовані на широкій участі. Участь – одне з основних прав дітей, передбачених Конвенцією ООН про права дитини (ООН, 1989). Участь дітей значно сприяє їхньому психосоціальному благополуччю та життєстійкості. Велику цінність мають колективні заходи, які підтримують у дітей почуття співпричетності та заохочують самодопомогу, яка часто сприяє ефективному подоланню труднощів і життєстійкості. Якщо діти беруть активну участь у житті, обираючи або розробляючи види діяльності, якими вони займаються з іншими дітьми, то вони відчують розширення своїх прав і можливостей та віру у власні сили, що лежить в основі життєстійкості і допомагає будувати надії на майбутнє.

Один із корисних методів у школах – передбачити ряд заходів, які обирають, розробляють і проводять самі діти (наприклад, виразні заходи, спортивні заходи, дискусійні заходи). Навіть у повсякденних видах діяльності, як-от малювання чи гра під час перерв, можна заохочувати участь дітей, питаючи в них, як саме вони хотіли б виконувати ці заходи, і дозволяючи їм допомагати організовувати їх проведення.

v. Заходи психосоціальної підтримки дітей у сім'ї та громаді

У методиці, ґрунтованій на концепції безпечних шкіл, психосоціальну підтримку на базі шкіл слід доповнювати психосоціальною підтримкою в сім'ї та громаді. Якщо такі проблеми, як цькування та психологічне знущання, виникають у школі, підтримка з боку сім'ї може грати ключову роль у зміцненні здатності дітей справлятися з цими ситуаціями та продовжувати брати повноцінну участь у шкільному житті. Підтримка з боку сім'ї є життєво важливою й тому, що деякі з найбільших ризиків для дітей можуть виникати у сім'ях, а страждання, спричинені такими проблемами, як побиття або психологічне знущання у сім'ї, обмежують здатність дітей брати повноцінну участь в отриманні освіти. Аналогічним чином, психосоціальна підтримка на рівні громади може слугувати «буфером» від наслідків дискримінації та маргіналізації ВПО та інших дітей.

Психосоціальна підтримка дітей, які зазнали цькування, на рівні сім'ї може передбачати відносно нетехнічні підходи: наприклад, батьки, брати й сестри можуть уважно слухати дітей, уникати звинувачення дітей в їхніх проблемах і співпрацювати з дітьми у розв'язанні проблем, спільно вирішуючи, які заходи найбільш доречні для подолання існуючої ситуації. Психосоціальна підтримка

дітей, які зазнали психологічного знущання, може надаватися на рівні сім'ї шляхом організації відвідання дітей кваліфікованими соціальними працівниками та доступного за ціною навчання батьків та інших осіб щодо наслідків психологічного знущання, способів підтримання дисципліни серед дітей без приниження та шляхів обговорення почуттів і проблем з дітьми у сім'ї без психологічного знущання.

На рівні громади психосоціальну підтримку дітей можна забезпечити шляхом навчання добровільних помічників із-поміж членів громади щодо надання першої психологічної допомоги, що є важливим першим кроком у підтриманні людей, які опинилися у складній ситуації, як зазначено у публікації ВООЗ 2011 року *Psychological first aid: Guide for field workers* [«Перша психологічна допомога: керівництво для працівників на місцях»]. Релігійні групи, молодіжні групи та інші організації можуть організовувати для дівчат і хлопців ігрові та спортивні заходи, які підтримують соціальну інтеграцію дітей, конструктивне вираження ними своїх почуттів та відчуття безпеки й довіри до інших. Ці кроки та пов'язані з ними дії, що забезпечують психосоціальну підтримку, на яку діти, постраждалі від насильства, мають право згідно з КПД, є пом'якшуючими або зцілюючими доповненнями до профілактичної роботи, яку необхідно вести для створення захисного середовища, що обговорюється вище у розділі В 2.

**(13) ЮНІСЕФ рекомендує МОН дозволити розширити масштаби ефективної психосоціальної підтримки дітей, щоб задовольнити потреби на всій території України. Це розширення має передбачати запровадження дружніх до дитини підходів із боку учителів та інших працівників шкіл; спеціальну підготовку шкільних психологів, які, у свою чергу, навчають учителів; направлення сильно постраждалих дітей для отримання спеціальної допомоги; колективні заходи, що підтримують життєстійкість усіх дітей; заходи психосоціальної підтримки дітей у сім'ї та громаді.**

#### ***5. Ремонт шкільних приміщень згідно з національними стандартами безпеки та будівельними нормами і правилами.***

Безпечні шкільні приміщення, зокрема класні кімнати, зони відпочинку, бібліотеки, лабораторії, об'єкти водопостачання, санітарії та гігієни, є вкрай важливими для безпеки шкіл. У партнерстві з ЮНІСЕФ, за фінансової підтримки Уряду Японії, МОН проводить ремонт пошкоджених у результаті бойових дій шкільних будівель і приміщень на сході України відповідно до національних стандартів та будівельних норм і правил та згідно з світовими стандартами.

**(14) ЮНІСЕФ рекомендує МОН продовжити ці заходи з ремонту в наступні роки, використовуючи найкращий міжнародний досвід.**

Дуже корисним посібником із цього досвіду є публікація *Towards Safer School Construction: A Community-based approach* [«До будівництва безпечніших шкіл:

підхід на основі участі громад»] (GADRRRES, 2015), де сформульовано сім основних принципів і засад належної практики для міністерств та їхніх партнерів:

- 1) будувати безпечні школи та зміцнювати слабкі школи;
- 2) взаємодіяти як партнери;
- 3) забезпечити технічний нагляд;
- 4) ґрунтуватися на знаннях місцевих громад;
- 5) розбудовувати спроможність та розширяти джерела існування;
- 6) підтримувати культуру безпеки;
- 7) збільшувати масштаби та сприяти підзвітності.

Автори цієї публікації описують основні процеси: стратегічне планування і мобілізацію, планування на рівні громад, проектування на рівні громад, будівництво на рівні громад і етап після будівництва – експлуатацію шкіл і забезпечення їхньої безпеки. Вони роз'яснюють головні державні функції, як-от установлення правил, стандартів, кодексів і керівних принципів, надання технічних експертів, видача дозволів, перевірка, нагляд і фінансування.

Додаткові корисні настанови глобального рівня наведені у стислій формі у публікації GADRRRES and UNISDR (2014), а детальніше – на веб-сайті [PreventionWeb.net](http://PreventionWeb.net).

## **6. *Захист освітніх установ від нападів***

Під час збройного конфлікту, від якого Україна потерпає останні два роки, багато шкіл та інших освітніх установ, учнів та працівників освіти зазнало нападів. Військові контингенти займали приміщення шкіл. Руйнівний вплив цих дій на доступ до освіти і якість освіти документально відображений в одному з останніх звітів організації «Хьюман Райтс Вотч» (2016).

Уряд України прагне вирішити юридичні, освітні та військові питання, порушені в результаті нападів на заклади освіти на сході країни. ЮНІСЕФ має багатий всесвітній досвід надання урядам і недержавним суб'єктам підтримки в запобіганні нападів на школи та ліквідації наслідків таких нападів.

Глобальна коаліція на захист освітніх установ від нападів (GSPEA) була заснована у 2010 році організаціями, працюючими у таких галузях, як освіта в умовах надзвичайних ситуацій та нестабільних державах, постраждалих від конфліктів, вища освіта, захист, міжнародне право в галузі прав людини та міжнародне гуманітарне право, які були стурбовані постійними нападами на освітні установи у країнах, де йшли конфлікти та створилися небезпечні умови, їхніх учнів та студентів і працівників. ЮНІСЕФ є одним із засновників і дуже активним членом GSPEA.



ГСРЕА розробила цінні методи та засоби для досягнення наступних цілей:

1. Інформувати ключових суб'єктів про поширеність і наслідки нападів на освітні установи в умовах конфлікту та небезпеки, заохочувати громадську підтримку безпеки освіти.
2. Пропагувати досконаліші системи моніторингу і повідомлення про напади на освітні установи.
3. Пропагувати ефективні програми та стратегії захисту освітніх установ від нападів, включно з запобіганням і реагуванням.
4. Заохочувати дотримання чинного міжнародного законодавства про захист освітніх установ і посилення, за потреби, міжнародних норм і стандартів.
5. Боротися з безкарністю за напади на освітні установи, для чого заохочувати та підтримувати ряд заходів із забезпечення відповідальності.

**(15) ЮНІСЕФ рекомендує ці цілі як доречні для Уряду України, тому що він прагне захистити школи, учнів і викладацький склад від нападів.**

ГСРЕА очолила глобальний рух, спрямований на обмеження зайняття і використання шкіл у військових цілях, який прийняв *Декларацію про безпеку шкіл*, схвалену 54 державами ([http://www.protectingeducation.org/sites/default/files/documents/safe\\_schools\\_declaration-final.pdf](http://www.protectingeducation.org/sites/default/files/documents/safe_schools_declaration-final.pdf)). Декларація про безпеку шкіл (ДБШ) зобов'язує її підписантів впровадити *Вказівки із захисту шкіл та університетів від використання у військових цілях під час збройних конфліктів* (<http://www.protectingeducation.org/guidelines>).

Уряд України активно розглядає питання про схвалення ДБШ. Це матиме істотні наслідки для політики та процедур МОН, а також для його відносин з іншими міністерствами. Варто зазначити, що схвалення ДБШ вплине на те, чого МОН, можливо, очікує від Міністерства оборони, Міністерства внутрішніх справ і Міністерства соціальної політики. Крім того, це вплине на очікування цих міністерств від самого МОН.

**У жовтні 2016 року ЮНІСЕФ представить записку з аналізом наслідків схвалення ДБШ для МОН.**

## **D. НАДАННЯ ЮНІСЕФ ПІДТРИМКИ МІНІСТЕРСТВУ ОСВІТИ І НАУКИ У ЙОГО РОБОТІ ЩОДО БЕЗПЕЧНИХ ШКІЛ**

Ураховуючи прихильність МОН до процесу комплексної реформи освіти, принципи концепції безпечних шкіл знайдуть видатне місце у змісті нової національної навчальної програми, методиках викладання і навчання, базовій та післядипломній педагогічній освіті.

З усіх стратегічних і технічних тем стосовно безпеки шкіл, які порушені в цій концептуальній записці, ЮНІСЕФ має національний, регіональний або глобальний досвід, відповідні мережі та ресурси, які він може залучати для надання підтримки МОН.

**ЮНІСЕФ готовий забезпечити участь національних і міжнародних експертів у обговоренні МОН освітньої політики, у технічному розробленні Міністерством нових заходів і реформуванні чинних процедур, а також у розбудові спроможності Міністерства і його партнерів для впровадження принципів безпеки шкіл у рамках цієї реформи.**

**ЮНІСЕФ також може залучити помірне, але адресне фінансування для надання МОН підтримки в його зусиллях із реформування.**

## Е. ВИКОРИСТАНІ ДЖЕРЕЛА І ДОДАТКОВА ЛІТЕРАТУРА

Batton, Jennifer; Alama, Amapola; and Sinclair, Margaret (2015) *Safety, Resilience and Social Cohesion: A Guide for curriculum developers* (9 booklets). Paris: IIEP-UNESCO. <http://education4resilience.iiep.unesco.org/en/curriculum>.

Bethke, Lynne; Bird, Lyndsay; and Sigsgaard, Morten (2015) *Safety, Resilience and Social Cohesion: A Guide for education sector planners* (7 booklets). Paris: IIEP-UNESCO. <http://education4resilience.iiep.unesco.org/en/planning>.

Global Alliance for Disaster Risk Reduction and Resilience in the Education Sector (GADRRRES) (2015) *Towards Safer School Construction: A Community-based Approach*. N.p.: GADRRRES.

[https://www.gfdr.org/sites/default/files/publication/45179\\_towardssafterschoolconstruction2015\\_0.pdf](https://www.gfdr.org/sites/default/files/publication/45179_towardssafterschoolconstruction2015_0.pdf).

Global Alliance for Disaster Risk Reduction and Resilience in the Education Sector (GADRRRES) and United Nations International Strategy for Disaster Reduction (UNISDR) (2014) *Comprehensive School Safety: A global framework in support of The Global Alliance for Disaster Risk Reduction and Resilience in the Education Sector and the Worldwide Initiative for Safe Schools*, in preparation for the 3rd U.N. World Conference on Disaster Risk Reduction, 2015. New York: GADRRRES and UNISDR.

<http://preventionweb.net/go/31059>

Global Business Coalition for Education, UNICEF and A World at School (2015) *Strong Schools and Communities Initiative: Working together to build safe schools and protective learning environments*. New York: GBCE, UNICEF and A World at School.

[http://www.unicef.org/lac/LA\\_Safe\\_Schools\\_Initiative\\_Sep15.pdf](http://www.unicef.org/lac/LA_Safe_Schools_Initiative_Sep15.pdf)

Global Education Cluster, Global Protection Cluster, Inter-agency Network for Education in Emergencies and Inter-Agency Standing Committee (2011) *Guidelines for Child Friendly Spaces in Emergencies*. New York: GEC, GPE, INEE and IASC.

[http://www.unicef.org/protection/Child\\_Friendly\\_Spaces\\_Guidelines\\_for\\_Field\\_Testing.pdf](http://www.unicef.org/protection/Child_Friendly_Spaces_Guidelines_for_Field_Testing.pdf)

Уряд України (2009). *Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини*. Київ, Уряд України.

[http://www.unicef.org/ukraine/children\\_11725.html](http://www.unicef.org/ukraine/children_11725.html).

Hillis, Susan; Mercy, James; Amobi, Adaugo; and Kress, Howard (2016) 'Global Prevalence of Past-year Violence against Children: A systematic review and minimum estimates', *Pediatrics* 137 (3): e20154079.

<http://pediatrics.aappublications.org/content/early/2016/01/25/peds.2015-4079>.

Human Rights Watch (2016) *Studying under Fire: Attacks on schools, military use of schools during the armed conflict in Eastern Ukraine*. New York: HRW.

<https://www.hrw.org/report/2016/02/11/studying-under-fire/attacks-schools-military-use-schools-during-armed-conflict>

Inter-Agency Standing Committee (2007) *IASC Guidelines on Mental Health and Psychosocial Support in Emergency Settings*. Geneva: IASC. [http://www.who.int/mental\\_health/emergencies/guidelines\\_iasc\\_mental\\_health\\_psychosocial\\_june\\_2007.pdf](http://www.who.int/mental_health/emergencies/guidelines_iasc_mental_health_psychosocial_june_2007.pdf).

Inter-agency Network for Education in Emergencies (2010) *Minimum Standards for Education: Preparedness, response and recovery*. 2<sup>nd</sup> ed. New York: INEE. [http://toolkit.ineesite.org/inee\\_minimum\\_standards/handbooks](http://toolkit.ineesite.org/inee_minimum_standards/handbooks).

Koons, Cynthia (2013) *INEE Guidance Note on Conflict-sensitive Education*. New York: INEE. [http://toolkit.ineesite.org/toolkit/INEEcms/uploads/1150/INEE\\_GN\\_on\\_Conflict\\_Sensitive\\_Education%5B1%5D.pdf](http://toolkit.ineesite.org/toolkit/INEEcms/uploads/1150/INEE_GN_on_Conflict_Sensitive_Education%5B1%5D.pdf)

Міністерство освіти і науки України (2016). *Наказ № 5 «Про затвердження плану заходів з реалізації спільного проекту «Вчимося жити разом»*. 11 січня 2016 р., Київ, МОН.

Poisson, Muriel (2009) *Guidelines for the Design and Effective Use of Teacher Codes of Conduct*. Paris: IIEP-UNESCO. <http://teachercodes.iiep.unesco.org/teachercodes/guidelines/Guidelines.pdf>.

Save the Children (2008) *Child Friendly Spaces in Emergencies: A handbook for Save the Children staff*. N.p.: Save the Children. <http://resourcecentre.savethechildren.se/sites/default/files/documents/2923.pdf>.

Державна служба України з надзвичайних ситуацій (2015). *Ключові характеристики країни: Україна*. (Програма з попередження, готовності та реагування на техногенні і природні катастрофи у країнах Східного партнерства – PPRD East 2). Київ, PPRD East 2. <http://pprdeast2.eu/en/strany-partnery/ukraine/>.

Thornberg, Robert (2008) 'School Children's Reasoning about School Rules', *Research Papers in Education*, 23 (1), pp. 37-52. <http://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/02671520701651029>.

UNICEF (2008) *Emergency Mine Risk Education Toolkit*. New York: UNICEF. <http://www.ineesite.org/en/conflict-sensitive-education>.

UNICEF (2009) *Child Friendly Schools: Manual*. New York: UNICEF. [http://www.unicef.org/publications/files/Child\\_Friendly\\_Schools\\_Manual\\_EN\\_040809.pdf](http://www.unicef.org/publications/files/Child_Friendly_Schools_Manual_EN_040809.pdf).

UNICEF (2014) *Hidden in Plain Sight: A statistical analysis of violence against children*. New York: UNICEF. [http://www.unicef.org/publications/index\\_74865.html](http://www.unicef.org/publications/index_74865.html).

Організація Об'єднаних Націй (1989), *Конвенція про права дитини*. Резолюція Генеральної Асамблеї ООН 44/25. Нью-Йорк, ООН. <http://www.ohchr.org/en/professionalinterest/pages/crc.aspx>.

Van Nuland, Shirley (2013) 'Developing Codes of Conduct for Teachers: An effective tool in preventing classroom corruption?' in Transparency International (2013) *Global Corruption Report: Education*. Oxford: Routledge/Earthscan, pp. 267-271. [http://www.transparency.org/gcr\\_education](http://www.transparency.org/gcr_education).

Волосевич, Інна, та Коноплицька, Таміла (2016). *Діти, які не відвідують школу в Україні. Дослідження масштабів та виміру проблеми з рекомендаціями для подальших дій*. Київ, GfK Ukraine. [http://www.unicef.org/ukraine/OOSC\\_report\\_Engl\\_f.pdf](http://www.unicef.org/ukraine/OOSC_report_Engl_f.pdf).

World Health Organisation (2011) *Psychological First Aid: Guide for field workers*. Geneva: WHO. [http://www.who.int/mental\\_health/publications/guide\\_field\\_workers/en/](http://www.who.int/mental_health/publications/guide_field_workers/en/).

World Health Organisation (2014) *Global Status Report on Violence Prevention*. Geneva: WHO. [http://www.who.int/violence\\_injury\\_prevention/violence/status\\_report/2014/en/](http://www.who.int/violence_injury_prevention/violence/status_report/2014/en/).

World Health Organisation (2016) *INSPIRE: Seven strategies for ending violence against children*. Geneva: WHO. [http://www.who.int/violence\\_injury\\_prevention/violence/inspire/en/](http://www.who.int/violence_injury_prevention/violence/inspire/en/).

## ДОДАТОК 1

## УРЯД УКРАЇНИ ТА МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ

## ЗАКОНИ, УКАЗИ, ПРОГРАМНІ ЗАЯВИ ТА ТЕХНІЧНІ КЕРІВНІ ДОКУМЕНТИ СТОСОВНО БЕЗПЕЧНИХ ШКІЛ

ТЕМА	ПОВНА НАЗВА ЗАКОНУ, УКАЗУ, ПРОГРАМНОЇ ЗАЯВИ ТА ТЕХНІЧНОГО КЕРІВНОГО ДОКУМЕНТА	ВЕБ_ПОСИЛАННЯ	ВІДПОВІДАЛЬНИЙ ПІДРОЗДІЛ/ДЕПАРТАМЕНТ УРЯДУ УКРАЇНИ АБО МОН
Безпечні школи в цілому	Лист МОН України від 06.11.2009 р. № 1/9-768 «Про захист дітей та молоді від негативних інформаційних впливів»	old.mon.gov.ua>img/zstored/files/3 Лист МОН.pdf	Міністерство освіти і науки України, обласні управління освіти і науки, інститути післядипломної педагогічної освіти
	Лист МОН України від 28.10.2014 р. №1/9-557 «Методичні рекомендації щодо взаємодії педагогічних працівників у навчальних закладах та взаємодії з іншими органами і службами щодо захисту прав дітей»	<a href="http://zakinppo.org.ua/nakazi-listi-mon/2661-list-28-10-14-1-9557-metodichni-rekomendacii-schodo-vza-modii-pedagogichnih-pracivnikiv-u-navchalnih-zakladah-ta-vza-modii-z-inshimi-organami-i-sluzhbami-schodo-zahistu-prav-ditej">http://zakinppo.org.ua/nakazi-listi-mon/2661-list-28-10-14-1-9557-metodichni-rekomendacii-schodo-vza-modii-pedagogichnih-pracivnikiv-u-navchalnih-zakladah-ta-vza-modii-z-inshimi-organami-i-sluzhbami-schodo-zahistu-prav-ditej</a>	Обласні управління освіти і науки, інститути післядипломної педагогічної освіти
	Лист МОН України від 29.07.2014 р. № 1/9-382 «Про особливу відповідальність педагогічних та науково-педагогічних працівників»	<a href="http://osvita.ua/legislation/other/42289/">http://osvita.ua/legislation/other/42289/</a>	Місцеві органи управління освітою, навчальні заклади
	Наказ Державного комітету України у справах сім'ї та молоді, Міністерства внутрішніх справ України, Міністерства освіти і науки України, Міністерства охорони здоров'я України від 16.01.2004 № 5/34/24/11 «Про затвердження Порядку розгляду звернень та повідомлень з приводу жорстокого поводження з дітьми або реальної загрози його	<a href="http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0099-04">http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0099-04</a>	

	вчинення» (Зареєстровано в Міністерстві юстиції України 22 січня 2004 р. за N 99/8698)		
Урахування ризику конфліктів при плануванні освіти	Лист ІМЗО від 25.07.2016 № 2.1/10-1828 «Про методичні рекомендації з питань організації виховної роботи у навчальних закладах у 2016/2017 навчальному році»	<a href="http://www.imzo.gov.ua/2016/07/25/list-imzo-vid-25-07-2016-2-1-10-1828-pro-metodichni-rekomendatsiyi-z-pitan-organizatsiyi-vihovnoyi-roboti-u-navchalnih-zakladah-u-2016-2017-navchalnomu-rotsi/">http://www.imzo.gov.ua/2016/07/25/list-imzo-vid-25-07-2016-2-1-10-1828-pro-metodichni-rekomendatsiyi-z-pitan-organizatsiyi-vihovnoyi-roboti-u-navchalnih-zakladah-u-2016-2017-navchalnomu-rotsi/</a>	Інститут модернізації змісту освіти Міністерства освіти і науки України
Розбудова миру і освіта	Лист ІМЗО від 25.07.2016 № 2.1/10-1828 «Про методичні рекомендації з питань організації виховної роботи у навчальних закладах у 2016/2017 навчальному році»	<a href="http://www.imzo.gov.ua/2016/07/25/list-imzo-vid-25-07-2016-2-1-10-1828-pro-metodichni-rekomendatsiyi-z-pitan-organizatsiyi-vihovnoyi-roboti">http://www.imzo.gov.ua/2016/07/25/list-imzo-vid-25-07-2016-2-1-10-1828-pro-metodichni-rekomendatsiyi-z-pitan-organizatsiyi-vihovnoyi-roboti</a>	Інститут модернізації змісту освіти Міністерства освіти і науки України
Інклюзивні підходи до освіти	Постанова КМУ від 15.08.2011 р. № 872 «Про затвердження Порядку організації інклюзивного навчання у загальноосвітніх навчальних закладах»	<a href="http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/872-2011-p">http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/872-2011-p</a>	
	Наказ Міністерства освіти і науки України від 01.10.2010р. № 912 «Про затвердження Концепції розвитку інклюзивного навчання»	<a href="http://osvita.ua/legislation/Ser_osv/9189/">http://osvita.ua/legislation/Ser_osv/9189/</a>	Місцеві органи управління освітою
	Лист МОН від 26.07.2012 р. №1/9-529 «Психологічний і соціальний супровід дітей з особливими освітніми потребами в умовах інклюзивного навчання»	<a href="http://osvita.ua/legislation/Ser_osv/30376/">http://osvita.ua/legislation/Ser_osv/30376/</a>	Міністерство освіти і науки України, Міністерство молоді та спорту України, місцеві органи управління освітою
	Лист МОН від 02.01.2013 р. № 1/9-1 «Про визначення завдань працівників психологічної служби системи освіти в умовах інклюзивного навчання»	<a href="http://osvita.ua/legislation/Ser_osv/33692/">http://osvita.ua/legislation/Ser_osv/33692/</a>	Міністерство освіти і науки України, Міністерство молоді та спорту України, місцеві органи управління освітою
Освіта для дітей з	Постанова КМУ від 21.08.2013 р. № 607 «Про затвердження Державного стандарту початкової загальної освіти	<a href="http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/607-2013-p">http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/607-2013-p</a>	

інвалідністю	для дітей з особливими освітніми потребами»		
	Наказ Міністерства освіти і науки України №8 від 12 січня 2016 р «Про затвердження Положення про індивідуальну форму навчання в загальноосвітніх навчальних закладах»	<a href="http://osvita.ua/legislation/Ser_osv/50829/">http://osvita.ua/legislation/Ser_osv/50829/</a>	
	Наказ Міністерства освіти і науки України від 15.09.2008р. № 852 «Про затвердження Положення про спеціальну загальноосвітню школу (школу-інтернат) для дітей, які потребують корекції фізичного та (або) розумового розвитку»	<a href="http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z1219-08">http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z1219-08</a>	
	Наказ Міністерства освіти і науки України від 05.12.2008р. № 1105 «Про затвердження типових штатів та штатних нормативів спеціальних загальноосвітніх шкіл (шкіл-інтернатів) для дітей, які потребують корекції фізичного та (або) розумового розвитку»	<a href="http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z1250-08">http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z1250-08</a>	
	Наказ Міністерства освіти і науки України від 09.12.2010р. № 1224 «Про затвердження Положення про спеціальні класи для навчання дітей з особливими освітніми потребами у загальноосвітніх навчальних закладах»	<a href="http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z1412-10">http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z1412-10</a>	
	Лист МОН від 04.08.2009 р. № 1/9-515 «Організаційно-методичні засади здійснення комплексної реабілітації учнів (вихованців) у спеціальних загальноосвітніх навчальних закладах»	<a href="http://osvita.ua/legislation/Ser_osv/4445/">http://osvita.ua/legislation/Ser_osv/4445/</a>	Міністерство освіти і науки України, Міністерство молоді та спорту України, місцеві органи управління освітою
	Лист МОН від 08.08.2013 р. № 1/9-539 «Про організаційно-методичні засади	<a href="http://osvita.ua/legislation/other/36815/">http://osvita.ua/legislation/other/36815/</a>	Міністерство освіти і науки України, Міністерство молоді та спорту України, місцеві органи управління освітою



	забезпечення права на освіту дітям з особливими освітніми потребами»		
	Лист МОН від 13.08.2014 р. № 1/9-413 «Про організацію навчально-виховного процесу учнів з розумовою відсталістю та затримкою психічного розвитку»	old.mon.gov.ua>img/zstored/files/1_9-413.doc	Міністерство освіти і науки України, Міністерство молоді та спорту України, місцеві органи управління освітою, інститути післядипломної педагогічної освіти
	Національна доктрина розвитку освіти (ЗАТВЕРДЖЕНО Указом Президента України від 17 квітня 2002 року N 347/2002 )	<a href="http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/347/2002">http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/347/2002</a>	Указ Президента України
	Все законодавство щодо дітей з особливими потребами в системі освіти	<a href="http://mon.gov.ua/activity/education/zagalna-serednya/osvita-osib-z-osoblivimi-potrebami/normativno-pravova-baza.html">http://mon.gov.ua/activity/education/zagalna-serednya/osvita-osib-z-osoblivimi-potrebami/normativno-pravova-baza.html</a>	Реєстр законодавчих актів на сайті МОН
Цькування /Булінг	Порядок розгляду звернень та повідомлень з приводу жорстокого поводження з дітьми або реальної загрози його вчинення, (наказ 19.08.2014 № 564/836/945/577 Міністерства соціальної політики України, Міністерства внутрішніх справ України, Міністерства освіти і науки України, Міністерства охорони здоров'я України	<a href="http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z1105-14">http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z1105-14</a>	Міністерство соціальної політики України, Міністерство внутрішніх справ України, Міністерство освіти і науки України, Міністерство охорони здоров'я України
Тілесні покарання	Закон України «Про охорону дитинства»	<a href="http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2402-14">http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2402-14</a>	Закон України
	Наказ 19.08.2014 № 564/836/945/577 Міністерства соціальної політики України, Міністерства внутрішніх справ України, Міністерства освіти і науки України, Міністерства охорони здоров'я України «Порядок розгляду звернень та повідомлень з приводу жорстокого	<a href="http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z1105-14">http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z1105-14</a>	Міністерство соціальної політики України, Міністерство внутрішніх справ України, Міністерство освіти і науки України, Міністерство охорони здоров'я України

	поводження з дітьми або реальної загрози його вчинення, затверджений		
Кодекс поведінки учителів	Наказ Міністерства освіти і науки України 06.09.2000 N 434 Про затвердження Положення про класного керівника навчального закладу системи загальної середньої освіти	<a href="http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z0659-00">http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z0659-00</a>	Міністерство освіти і науки України
Правила поведінки учнів у школі	Наказ МОН від 29.04.2002 N 284 «Про затвердження Примірного статуту загальноосвітнього навчального закладу»	<a href="http://zakon5.rada.gov.ua/rada/show/v0284290-02">http://zakon5.rada.gov.ua/rada/show/v0284290-02</a>	Міністерство освіти і науки України
Психосоціальна підтримка учителів і учнів	лист Міністерства освіти і науки України від 11.03.2014 №1/9-135 «Про надання психологічної допомоги учасникам навчально-виховного процесу»	<a href="http://old.mon.gov.ua/ua/activity/education/59/1371027087/">http://old.mon.gov.ua/ua/activity/education/59/1371027087/</a>	Міністерство освіти і науки України, Міністерство молоді та спорту України, місцеві органи управління освітою
	лист Міністерства освіти і науки України від 17.11.14 № 1/9-596 «Про сприяння впровадженню заходів щодо соціально-педагогічної та психологічної роботи з дітьми, які мають високий рівень стресу»	old.mon.gov.ua>img/zstored/files/1_9-284.doc	Місцеві органи управління освітою, інститути післядипломної педагогічної освіти Донецької, Дніпропетровської, Запорізької, Харківської, Луганської, областей
	лист Міністерства освіти і науки України від 09.06.2015 № 1/9-284 Про навчальну програму та спецкурс для підвищення кваліфікації практичних психологів і соціальних педагогів з проблеми «Навички кризового консультування та розвиток психосоціальної стійкості до стресу у дітей»	old.mon.gov.ua>img/zstored/files/1_9-284.doc	Місцеві органи управління освітою, інститути післядипломної педагогічної освіти

	протокол № 3/3-3 від 26.03.2015 Рішення колегії Міністерства освіти і науки України «Про стан та проблеми надання психологічної допомоги суб'єктам освіти в умовах антитерористичної операції на сході країни»	<a href="http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/MUS24826.html">http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/MUS24826.html</a>	
	лист МОН України від № 1/11-13924 від 24.09.2015 «Щодо сприяння впровадженню заходів із психосоціальної допомоги»		Місцеві органи управління освітою, інститути післядипломної педагогічної освіти Донецької, Дніпропетровської, Запорізької, Харківської, Луганської, областей
Навчання на основі життєвих навичок			
Інформування про мінну небезпеку	Лист МОН України від 30.07.2014 р. № 1/9-385 «Про проведення бесід з учнями загальноосвітніх навчальних закладів з питань: уникнення враження мінами і вибухонебезпечними предметами та поведінки у надзвичайній ситуації»	<a href="http://osvita.ua/legislation/Ser_osv/42292/">http://osvita.ua/legislation/Ser_osv/42292/</a>	Місцеві органи управління освітою, інститути післядипломної педагогічної освіти

	<a href="#">Наказ Міністерства № 2 від 06.01.2015 «Щодо заходів безпеки у навчальних закладах»</a>	<a href="http://mon.gov.ua/content/%D0%94%D1%96%D1%8F%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D1%96%D1%81%D1%82%D1%8C/%D0%91%D0%B5%D0%B7%D0%BF%D0%B5%D0%BA%D0%B0%20%D0%B2%20%D0%B7%D0%B0%D0%BA%D0%BB%D0%B0%D0%B4%D0%B0%D1%85%20%D0%BE%D1%81%D0%B2%D1%96%D1%82%D0%B8/nmon-02-06012015.pdf">http://mon.gov.ua/content/%D0%94%D1%96%D1%8F%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D1%96%D1%81%D1%82%D1%8C/%D0%91%D0%B5%D0%B7%D0%BF%D0%B5%D0%BA%D0%B0%20%D0%B2%20%D0%B7%D0%B0%D0%BA%D0%BB%D0%B0%D0%B4%D0%B0%D1%85%20%D0%BE%D1%81%D0%B2%D1%96%D1%82%D0%B8/nmon-02-06012015.pdf</a>	Міністерство освіти і науки України
Освіта щодо зменшення небезпек	<a href="#">Спільний лист Міністерства освіти і науки України та Державної служби України з надзвичайних ситуацій № 1/9-55/02-1645/12 від 05.02.2015 «Про заходи безпеки на можливі ризики виникнення надзвичайних ситуацій, терористичних актів, диверсій, мінування»</a>	<a href="http://mon.gov.ua/content/%D0%94%D1%96%D1%8F%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D1%96%D1%81%D1%82%D1%8C/%D0%91%D0%B5%D0%B7%D0%BF%D0%B5%D0%BA%D0%B0%20%D0%B2%20%D0%B7%D0%B0%D0%BA%D0%BB%D0%B0%D0%B4%D0%B0%D1%85%20%D0%BE%D1%81%D0%B2%D1%96%D1%82%D0%B8/lmon1-9-55-02-1645-12-05022015.pdf">http://mon.gov.ua/content/%D0%94%D1%96%D1%8F%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D1%96%D1%81%D1%82%D1%8C/%D0%91%D0%B5%D0%B7%D0%BF%D0%B5%D0%BA%D0%B0%20%D0%B2%20%D0%B7%D0%B0%D0%BA%D0%BB%D0%B0%D0%B4%D0%B0%D1%85%20%D0%BE%D1%81%D0%B2%D1%96%D1%82%D0%B8/lmon1-9-55-02-1645-12-05022015.pdf</a>	Міністерство освіти і науки України та Державна служба України з надзвичайних ситуацій

Будівництво, ремонт і утримання шкіл – національні норми і правила	Наказ Міністерства освіти і науки України 02.06.04 N 440 ПРИМІРНЕ ПОЛОЖЕННЯ про батьківські комітети (ради) загальноосвітніх навчальних закладів	<a href="http://mon.gov.ua/content/%D0%9D%D0%BE%D1%80%D0%BC%D0%B0%D1%82%D0%B8%D0%B2%D0%BD%D0%BE-%D0%BF%D1%80%D0%B0%D0%B2%D0%BE%D0%B2%D0%B0%20%D0%B1%D0%B0%D0%B7%D0%B0/440-20064.pdf">http://mon.gov.ua/content/%D0%9D%D0%BE%D1%80%D0%BC%D0%B0%D1%82%D0%B8%D0%B2%D0%BD%D0%BE-%D0%BF%D1%80%D0%B0%D0%B2%D0%BE%D0%B2%D0%B0%20%D0%B1%D0%B0%D0%B7%D0%B0/440-20064.pdf</a>	Міністерство освіти і науки України
	Постанова Кабінету Міністрів України від 27 серпня 2010 р. N 778 ПОЛОЖЕННЯ про загальноосвітній навчальний заклад	<a href="http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/778-2010-%D0%BF">http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/778-2010-%D0%BF</a>	Кабінет Міністрів України
	Наказ МОН від 29.04.2002 N 284 «Про затвердження Примірного статуту загальноосвітнього навчального закладу»	<a href="http://zakon5.rada.gov.ua/rada/show/v0284290-02">http://zakon5.rada.gov.ua/rada/show/v0284290-02</a>	Міністерство освіти і науки України
Захист освітніх установ від збройних нападів			
Інша доречна тема (укажіть)	листа Міністерства освіти і науки України від 22.04.2014 № 1/9-222 «Щодо здійснення обстеження для встановлення віку дитини, яка залишилась без піклування батьків та потребує соціального захисту»	<a href="http://osvitastryirda.org/psychologichna_sluzhba/222.pdf">http://osvitastryirda.org/psychologichna_sluzhba/222.pdf</a>	Міністерство освіти і науки України, Міністерство молоді та спорту України, місцеві органи управління освітою
	Лист МОН України від 07.08.2015 р. № № 2/3-14-1572-15 «Щодо профілактики	<a href="http://www.psyua.com.ua/index.php?page=legislation&amp;lang=ua">http://www.psyua.com.ua/index.php?page=legislation&amp;lang=ua</a>	Місцеві органи управління освітою

	учинення дітьми навмисних самоушкоджень»		
	Лист МОН України від 27.07.2012 р. № 1/9-532 «Про посилення профілактичної роботи в інтернатних закладах»	<a href="http://osvita.ua/legislation/other/30646/">http://osvita.ua/legislation/other/30646/</a>	Міністерство освіти і науки України, Міністерство молоді та спорту України, місцеві органи управління освітою
	Лист МОН України від 28.03.2014 р. № 1/9-179 «Щодо профілактики суїцидальних тенденцій серед учнів»	<a href="http://loippo.edu.ua/psychological-service/legislature/438-shchodo-profilaktyky-suitsydalnykh-tendentsii-sered-uchniv-lyst-mon-vid-28-03-14-1-9-179">http://loippo.edu.ua/psychological-service/legislature/438-shchodo-profilaktyky-suitsydalnykh-tendentsii-sered-uchniv-lyst-mon-vid-28-03-14-1-9-179</a>	Міністерство освіти і науки України, Міністерство молоді та спорту України, місцеві органи управління освітою
	Лист МОН України від 23.07.2015 р. № 1/9-347 «Про забезпечення фахівцями та пріоритетні напрями діяльності психологічної служби системи освіти у 2015-2016 навчальному році»	<a href="http://www.psyua.com.ua/index.php?page=legislation&amp;lang=ua">http://www.psyua.com.ua/index.php?page=legislation&amp;lang=ua</a>	Місцеві органи управління освітою, інститути післядипломної педагогічної освіти
	Наказ МОН №1023 від 29 жовтня 2010 р «Щодо профілактики злочинності і правопорушень серед дітей, захисту їх прав на освіту»	<a href="http://osvita.ua/legislation/other/10249/">http://osvita.ua/legislation/other/10249/</a>	Міністерство освіти і науки України, місцеві органи управління освітою
	Наказ МОН № 59 від 01 лютого 2010 р «Про вжиття заходів щодо запобігання насильству над дітьми»	<a href="http://osvita.ua/legislation/Ser_osv/6489/">http://osvita.ua/legislation/Ser_osv/6489/</a>	Міністерство освіти і науки України, місцеві органи управління освітою
	Наказ МОН 08.04.2016 № 405 «Про затвердження плану заходів Міністерства освіти і науки щодо протидії торгівлі людьми на період до 2020 року»	<a href="http://old.mon.gov.ua/ru/about-ministry/normative/5457-">http://old.mon.gov.ua/ru/about-ministry/normative/5457-</a>	Місцеві органи управління освітою